

О.Мовчан

ПРОФСПІЛКОВЕ БУДІВНИЦТВО В УСРР. 1920-1928 рр.

Поряд з ліквідацією незалежності коаліцій насильницька більшовизація профспілкового руху передбачала докорінну зміну профспілкового керівництва. Ця проблема включала цілий

комплекс завдань: впровадження директивних методів управління, централізацію профспілкової системи та перехід до примусового членства у профспілках. Вирішальним фактором профспілкової реорганізації була кадрова політика партії у робітничих організаціях.

Ще IX з'їзд РКП(б) (квітень 1920 р.) вказав на необхідність посилення складу профспілок “шляхом вливання найбільш відданих, твердих комуністів, по можливості таких, що пройшли сувору школу громадянської війни”¹. Однак в Україні втілення цього завдання зтяглося через тривалі воєнні дії і політичну нестабільність.

Перші заходи щодо підготовки комуністів до профроботи були здійснені правлячою партією влітку 1920 р. У Харкові при Південбюро ВЦРПС і в губерніях при губпрофрадах були відкриті тримісячні курси профпрацівників. Для зміцнення зв'язку українського профруху з всеросійським центром восени 1920 р. в Україну прибуло 30 випускників інструкторської школи ВЦРПС².

Мобілізації і короткотермінова підготовка кадрів були основними методами кадрової політики більшовиків у перші роки радянської влади. В умовах війни головну увагу партійні і профспілкові органи зосереджували на організації відсічі ворога. Постійні воєнні мобілізації приводили до частої зміни й ослаблення профспілкового керівництва. Профспілкові органи нерідко укомплектовувалися кадрами непридатними до профспілкової роботи. Так, склад секретаріату Південбюро ВЦРПС за перші дев'ять місяців роботи змінювався чотири рази. До нього наперемінно входили Гінзбург, Й. Полонський, Судак, С. Косіор, Лаврентьев, М. Іванов, М. Лобанов, М. Глебов-Авілов, Кальнін, І. Перепечко³. Найбільш тривалий час (з кінця червня 1920 р. по червень 1921 р.) на посаді голови Південбюро ВЦРПС знаходився М. Іванов — більшовик, який жорстко проводив лінію ВЦРПС в Україні. Незважаючи на скаргу групи відповідальних працівників Південбюро (Варнавського, Лейканда, Чеботарьова, Царьова, Мишкіса та

ін.), подану у жовтні 1922 р. на М. Іванова за його грубість, самодурство та нехтування принципами колективного керівництва, а також заяву про неможливість співпраці з головою Південбюро ВЦРПС, М. Іванова було залишено на старій посаді⁴. ВЦРПС повністю задовольняв диктаторський стиль роботи М. Іванова, який не рахувався з поглядами опозиції керівництву ЦК РКП(б) в українських профспілкових органах. Брак політичного впливу більшовиків компенсувався одноосібними методами керівництва.

Після розгрому інтервентів і основних сил антибільшовицької опозиції правляча партія змогла здійснити мобілізацію партійних працівників у профспілкові органи. На початку 1921 р. ЦК КП(б)У направив у республіканський профспілковий апарат 506 комуністів, з них — в Південбюро ВЦРПС та 415 - в Південбюро ЦК індустріальних спілок. Ще 200 членів партії надіслали на профспілкову роботу губпарткоми. 623 комуністи прибули в Україну з Російської Федерації за рознарядками ЦК РКП(б)⁵.

Якщо в центральний профспілковий апарат мобілізувалися колишні профпрацівники рангом не нижче членів президій правлінь і секретарів губпрофрад, губвідділів та повітбюро, то в губернські органи часто-густо потрапляли комуністи, які не мали навіть профспілкового стажу. До кінця 1921 р. за рахунок республіканської партійної організації на профспілкову роботу планувалося направити 1200 комуністів⁶. Однак проведенню цієї мобілізації перешкодив неврожай, через що основні партійні сили були відряджені у продовольчі органи.

Кадри, котрі були відібрані до профспілкової роботи, в першу чергу відсилалися в губернії, де користувалися впливом прихильники антибільшовицької опозиції і фракціонери з КП(б)У. Так, наприклад, понад 100 комуністів, які прибули в Миколаївську губернію, допомогли губкому партії “очистити” профспілкові і партійні органи від прихильників “робочої опозиції”. Головою Миколаївської губпрофради було обрано

Ф. Корнюшина. Одеську, а потім Київську губпрофраду очолив більшовик-професіоналіст Е. Горбачов, а Донецьку — А. Радченко⁷. Одночасно від членів групи “робоча опозиція” і “децистів” були звільнені галузеві профспілкові центри металістів, гірників, залізничників та ін.⁸ Голови комісій партійного контролю, які недостатньо активно проводили партійну чистку, притягалися до партійної і судової відповідальності⁹.

Частина фракціонерів, котрих виключили з КП(б)У, була залишена у профспілкових органах. Питання про їх допуск до профспілкової роботи вирішувалося в індивідуальному порядку за міркуванням уповноважених ЦК КП(б)У, зокрема, у Київській губернії, за пропозиціями секретаря ЦК Д. Лебеда¹⁰. Однак більшість членів “децистів” і “робітничої опозиції” були зняті з керівних профспілкових постів. Більше того, через недовіру до колишніх членів “робітничої опозиції”, які користувалися впливом у спілці металістів, представники комфракцій цієї спілки не отримали жодного місця в губпрофрадах Николаївщини, Донеччини і Київщини¹¹.

VI Всеукраїнська конференція КП(б)У знову висунула завдання “посилення профспілок” свіжими кадрами¹². У визначенні критеріїв профспілкового відбору надавалася перевага ідейній загартованості, а не над профспілковому досвіду. Так, у доповіді секретаря ЦК КП(б)У Д. Лебеда зазначалося: “Стосовно відрядження нових працівників у профспілкові організації ми досі страждали традиційною косністю в тому відношенні, що крім професіоналістів, ніхто не може працювати у профспілках. Від цього потрібно відмовитися. Необхідно посилати туди господарників, партійців для того, щоб вони зміцнювали профспілкову роботу. Взагалі, як характерний приклад, я вкажу на те, що ми вже надіслали цілий ряд відповідальних товаришів, які не працювали ще в профспілковому русі, у профспілки”¹³.

Навесні 1922 р. у всіх губерніях республіки розпочалася нова кампанія по “зміцненню” профспілкових органів. З метою

перевірки політичної благонадійності кадрів були створені спеціальні комісії під головуванням членів губкомів КП(б)У¹⁴. Керуючись директивами XI з'їзду РКП(б) (квітень 1922 р.), вони призначали на посади голів і секретарів центральних профспілкових органів осіб, що мали більшовицький стаж до жовтня 1917 р. Для членів президій цих комітетів, а також секретарів та голів губпрофрад обов'язкова приналежність до партії більшовиків визначалася тривалістю не менше трьох років, а для членів президій губпрофрад - двох років¹⁵.

До літа 1922 р. склад губпрофрад було оновлено на 10-20%¹⁶. Травневий (1922 р.) пленум ЦК КП(б)У постановив закінчити зміцнення профспілкового керівництва в найближчий час¹⁷. Інструктування профспілкових органів з питань кадрової політики КП(б)У було проведено на нараді представників губпрофрад також у травні 1922 р¹⁸.

Чистка губернського профспілкового апарату завершилася восени 1922 р. Склад губпрофрад було замінено на 70-80%¹⁹. Як і в попередньому році, нове поповнення складали емісари правлячої партії. З числа комуністів було обрано 95% членів президій і 54% - правліннь губвідділів галузевих спілок²⁰. Однак через неможливість постійних масових мобілізацій працівників республіканського апарату партія активізувала підготовку профспілкових кадрів на місцях. Так, з 341 комуніста, які були відражені на профспілкову роботу з 1922 по травень 1923 р., 61 надіслав ВЦРПС, 173 — КП(б)У і 165 — губернські партійні органи²¹.

Наслідки чистки губернського профспілкового апарату підбив жовтневий пленум ЦК КП(б)У. В принципі, не заперечуючи напіввійськову практику кадрових чисток і мобілізацій, пленум висловився проти тотальної заміни профспілкового керівництва, яка не обминала навіть умілих пробільшовицьких профспілкових лідерів. "Часті зміни їх, — підкреслювалося на пленумі, — не дають можливості створити кадри старих партійних профспілкових працівників, достатньою

мірою популярних серед робітничої маси”²². Опозицію місцевих компартійних профспілкових кадрів партійно-державному апарату пропонувалося переборювати без оновлення компартійного складу профспілкових органів, шляхом ідеологічної обробки профспілкових працівників²³. Згідно з рішенням XII конференції РКП(б) (серпень 1922 р.) пленум висунув завдання зміцнити комуністами нові профспілкові органи²⁴.

ЦК КП(б)У підкреслював, що представництво комуністів у фабзавкомках було недостатнім. Більше половини фабзавкомів, які об’єднували третину членів спілок, складалася переважно з безпартійних. Ще третина низових профспілкових комітетів, у котрі входила половина членів спілок, мала у своєму складі меншість комуністів. І тільки 1/8 фабзавкомів на найкрупніших підприємствах, де працювала чверть робітників і службовців республіки, була сформована переважно з комуністів. Найбільше представництво серед територіальних об’єднань правляча партія мала у низових профспілкових осередках Донбасу (27,3% складу), а серед галузевих — у гірників (60,3%) і металістів (32%). Найменше — у деревообробників — (3,3%), будівельників (12,8), працівників освіти (8,1%), а також медицини. В профспілці радянських службовців комуністи становили не набагато більше чверті членів фабзавкомів”²⁵.

Директиву жовтневого пленуму ЦК КП(б)У про необхідність зміцнення комуністами низових профспілкових органів підтримала III всеукраїнська конференція профспілок (травень 1923 р.)²⁶. Рішення травневої конференції ознаменували нову чистку низового профспілкового апарату. Однак у 1925 р. її наслідки нівелював перехід від облікової системи до індивідуальних виборів у профспілкові органи. Чисельність комуністів у фабзавкомках знову зменшилася. Так, наприклад,

* У книзі “15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов” /Харьков, 1923. - С.42./ наводяться дещо відмінні дані.

в Артемівському окрузі по спілці металістів — з 67 до 55%, а по спілці хіміків — з 62 до 58%²⁷. В 1926 р. у зв'язку з розукрупненням низових профспілкових органів представництво комуністів ще більше скоротилося. Члени правлячої партії складали від третини до чверті членів фабзавкомів²⁸.

Надалі питання посилення компартійного керівництва пов'язувалося не стільки з необхідністю збільшення чисельності комуністів у профспілкових органах, скільки з проблемою зміцнення їх авторитету у робітничому середовищі. Від членів партії у профспілках вимагалось не тільки ретельне здійснення директив партійного центру, але й налагодження зворотного зв'язку трудящих мас з державою. Як правило, профспілкові керівники закріплювалися на своїх місцях лише тоді, якщо вони виявляли здатність впливати на маси і забезпечувати функціонування профспілок як “передавального пасу” від партії до робітничого класу. Ця основна вимога чітко зафіксована у резолюції IX з'їзду КП(б)У, який відбувся у грудні 1925 р.: “Вважати за потрібне добитися зміцнення авторитету членів партії, що працюють у профспілках, насичення досить витриманим партійним кадром профспілок і закріплення тих, хто в своїй роботі проявив здатність і чуйність як до запитів з боку робітничої маси, так і до політики партії, яку вони проводять у відношенні до профспілок”²⁹. Однак у дійсності цей дуалізм не дотримувався. Цьому заважали державні пріоритети профспілкової політики. У випадках “ухилів” профпрацівників до захисту інтересів робітників на шкоду інтересам держави правляча партія вдавалася до добре випробуваних засобів - політичних чисток профспілкового апарату.

Часті зміни кадрів профспілкових органів негативно відбивалися на кваліфікаційному рівні профспілкових працівників. За політичними мотивами постійно “вимивалися” досвідчені кадри. Так, якщо в травні 1922 р. у складі губпрофрад третину становили працівники зі стажем профроботи до 1917 р.,³⁰ то до 1926 р. у складі окррад залишилося тільки 9,4% працівників з

дореволюційним стажем. Майже половина членів окррад мала стаж профспілкової роботи чи так званий активний профстаж від одного до трьох років³¹.

Найменш досвідченими кадрами укомплектовувалися низові профспілкові органи. Тому на початку 1926 р. майже половина членів завкомів мала стаж профспілкової роботи менше року і тільки 18% — більше трьох років³². Ні короткотермінові курси профпрацівників, ні делегатські збори профспілкових активістів не могли в стислі строки вирішити проблему підготовки кваліфікованих кадрів для низового профспілкового апарату.

Більш стабільним був склад республіканських профспілкових органів. Усі керівники ВУРПС і 74,6% членів центральних правлінь галузевих спілок мали активний профстаж вище трьох років, проте тільки 10% працювали в профорганах до 1917 р³³.

Головним критерієм кадрового відбору був не профспілковий, а компартійний стаж. Так, у складі ВУРПС 10 із 17 членів мали компартійний стаж до лютого 1917 р. У центральних правліннях галузевих спілок прошарок дореволюційних кадрів був значно меншим (32 з 440), а основне ядро складалося з членів РКП(б) з лютого 1917 р. І тільки губернські профспілкові органи укомплектовувалися переважно за рахунок членів КП(б)У після 1922 р.³⁴

Значну частину комуністів-членів губкомів становили вихідці з інших партій. Так, на 1 грудня 1922 р. з 120 членів КП(б)У, які працювали у ГСПС, 53 - у минулому входили до небільшовицьких партій (21 - до РСДРП, 12 - до "Бунду", 10 - до соціалістів-революціонерів, 8 - до ЕСРП, 2 - до "Поалей-Ціон"), 52 - вирішили за доцільне не вказувати колишню партійну приналежність і лише 15 - насправді ніколи не були партійними. Серед тих, хто став безпартійними, переважала частка колишніх опозиціонерів КП(б)У (8 з 12 членів). І лише 2 відповідальних працівники губпрофрад наважилися вказати на небільшовицьку партійну приналежність (12 співробітників ГСПС утаїли своє партійне членство)³⁵.

Дещо меншим, ніж у губпрофрадах, але за рахунок позапартійних, був прошарок більшовиків у губвідділах галузових спілок. У той же час партійне минуле їх членів суттєво не різнилося від колишньої партійної приналежності керівництва міжспілкових рад³⁶. Жалюгідні залишки представництва небільшовицьких партій (не більше 1% серед членів усіх губвідділів) зберігалися лише у губернських правліннях шкіряників і працівників освіти³⁷. Ще меншим (до 0,01%) був прошарок представників “дрібнобуржуазних” партій у керівництві низових ланок спілок³⁸.

Позиція більшовиків щодо різних політичних партій не була весь час однозначною. Вона визначалася ставленням цих партій до політики більшовиків. Так, на початку 1920 р. ЦК КП(б)У категорично заперечував можливість співробітництва у профспілках з меншовиками і боротьбистами, які знаходилися в опозиції до КП(б)У³⁹. В той же час щодо бундівців як активних прихильників політики більшовиків таке співробітництво визнавалося, хоча його можливості обмежувалися більшовицькою монополією на політичне лідерство. Зокрема, 22 липня 1920 р. політбюро ЦК КП(б)У постановило, що “члени “Бунду” як члени іншої партії в склад наших фракцій входити не мають права”⁴⁰.

В міру політичного розкладу “дрібнобуржуазних” партій і відокремлення з їх лав ліворадикальних угруповань пробільшовицької орієнтації тактика більшовиків до цих партій поступово змінювалася. Найбільш обережно переглядалася політика стосовно головного опоненту — російських соціал-демократів. Це засвідчує рішення політбюро ЦК КП(б)У від 22 квітня 1920 р. про те, щоб “поставити за обов’язок Південбюро ВЦРПС приймати меншовиків з надзвичайною обережністю для роботи їх в центральному апараті”, а “роботу меншовиків у нижчих профспілкових органах визнати неприпустимою”⁴¹. Однак, як відомо, навіть ця половинчата поступка була тимчасовою.

Радикальному перегляду підлягали стосунки КП(б)У з боротьбистами, головний комітет яких навесні 1920 р. заявив про самоліквідацію на ґрунті об'єднання з КП(б)У. Однак право на пріоритетне співробітництво з більшовиками боротьбисти набули лише у 1922 р. після "очищення" своїх лав "від есерівських і [інших] ворожих ...[більшовикам] елементів"⁴². Це право надав боротьбистам лютневий (1922 р.) пленум ЦК КП(б)У, який постановив: "Вважати неприпустимим розподіл членів партії після чистки на колишніх і неколишніх боротьбистів, а, навпаки, вважати бажаним членів партії, які знають українську мову і знайомі з українським побутом, висувати на відповідальні посади"⁴³.

Щодо УКП, яка виникла після розкладу боротьбистів, державна партія займала лояльну позицію і навіть, "де потрібно, надавала їй сприяння у роботі", хоча остання, за міркуваннями більшовиків, була прихильна до націоналізму й анархо-синдикалізму. Ця тактика, як засвідчує звіт ЦК КП(б)У з 15 квітня по 1 червня 1920 р., зумовлювалася тим, що УКП "не являла собою жодної сили, тільки місцями об'єднуючи інтелігентські групи ... і правих боротьбистів, що не увійшли до нас [КП(б)У - авт.]". Центральний комітет партії "не розвивав ніякої широкої роботи, не вів проти більшовиків різкої боротьби і не виступав активно"⁴⁴. В 1922 р. УКП була єдиною небільшовицькою партією, якій ЦК КП(б)У дозволив направити свого кандидата на II Всеукраїнську конференцію професійних спілок⁴⁵.

Головними кузнями профспілкових кадрів на рівні губернських і республіканських робітників були вищі партійні школи при ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, а також вищі школи профруху при ВЦРПС і Південбюро ВЦРПС⁴⁶. Головна увага в учбових програмах цих закладів відводилася ідеологічній обробці студентів, навчанню навичкам профроботи та загальноосвітнім предметам на рівні середніх шкіл. Більш високий щабель учбової підготовки був недоступний

абітурієнтам. У 1922 р. 13,8% членів президій губпрофрад мали вищу, 5,6% - середню закінчену і ще 5,6% - середню незакінчену, 44% - нижчу і 30% - домашню освіту⁴⁷.

Організаційною формою компартійного керівництва профспілковим рухом у відповідності з статутом РКП(б), прийнятим на VIII Всеросійській конференції РКП(б) (грудень 1919 р.), були компартійні фракції у профспілкових об'єднаннях. У завдання фракцій входило "всебічне посилення впливу партії, проведення її політики і партійний контроль за роботою" профспілок. При цьому в статуті підкреслювалося, що всі "фракції незалежно від їх значення цілковито підпорядковані партії, працюють під їх керівництвом і разом з партійними комітетами здійснюють підбір і розстановку профспілкових кадрів..."⁴⁸. Однак профспілкові працівники виявили незгоду з рішенням конференції про цілковите підпорядкування ЦК РКП(б).

Дискусія про повноваження комфракцій профспілок виникла під час підготовки до IX з'їзду партії. На засідання політбюро ЦК КП(б)У було представлено резолюцію комфракцій ВЦРПС, яка надавала цій фракції право практичного керівництва профспілковим рухом під контролем і керівництвом ЦК РКП(б). Ще далі у вимогах автономії пішли українські професіоналісти. Комфракція Південбюро ВЦРПС представила на IV Всеукраїнську конференцію КП(б)У (березень 1920 р.) тези, які крім крамольної пропозиції ВЦРПС, містили вимогу представництва профспілкових фракцій у місцевих партійних органах.

В.Ленін і Л.Троцький відкинули пропозиції ВЦРПС і Південбюро під час обговорення на засіданнях політбюро ЦК РКП(б). Однак з метою припинення конфронтації, що виникла між компартійним і профспілковим угрупованням у керівництві більшовиків, вони відхили звинувачення Л. Каменєва і М. Крестінського, пред'явлені М. Томському і Ю. Лутовінову у намаганнях захопити політичне керівництво профспілковим рухом.

На X з'їзді РКП(б) позиція В. Леніна і Л. Троцького щодо профспілкового керівництва докорінно змінилася. Оскільки деякі профспілкові діячі продовжували сподіватися на створення автономного компартійного “профспілкового главку”, лідери ЦК РКП(б) оминули мовчанкою повторне звинувачення Крестінського на адресу комфракцій ВЦРПС і Південбюро ВЦРПС “не в організаційних помилках”, а “в певній політичній лінії”⁴⁹. Ця підтримка означала, що подальша незгода з ЦК РКП(б) загрожуватиме опозиціонерам відповідними організаційними висновками. Більшістю голосів делегати з'їзду підтримали резолюцію ЦК РКП(б), яка вказувала, що “фракції профспілок підпорядковуються ЦК і місцевим партійним органам на загальних для всіх фракцій підставах”⁵⁰.

Диктат правлячої партії у кадровій політиці спритно приховувався інсценуванням виборності профспілкового керівництва і представництвом у складі висуванців від КП(б)У всіх соціальних верств населення. Але на початку 20-х років навіть формально ще не була вирішена проблема паритетної участі жінок у керівництві профспілковими органами. XI з'їзд РКП(б) (квітень 1922 р.) запропонував парткомам виділити організаторів по роботі серед жінок і “стежити за проведенням робітниць, що їх висуває відділ по роботі серед жінок, в усі профспілкові органи”⁵¹.

Керуючись рішеннями з'їзду, комфракції профспілок активізували висування жінок на керівні посади. З 1922 по 1925 рр. їх чисельність у виборних профспілкових органах збільшилась удвічі, становлячи 30,7% - у фабзавкомах, 6% - в окружних радах, 10,9% в окружних відділах і 10,6% - у центральних правліннях профспілок. Однак жодної жінки не було у вищому республіканському органі. Більш того, представництво жінок в інших профспілкових органах не відповідало їх чисельності навіть у спілках жіночих виробництв. Зокрема, у фабзавкомах швачок жінки становили 33,9%, текстильників - 8,8%, “Комунгоспу” - 22,7% і “Нархарчу” - 57%⁵².

XIV з'їзд РКП(б) (грудень 1922 р.) постановив “перейти до планомірної підготовки кваліфікованих профпрацівників із жінок-робітниць шляхом організації спеціальних профшкіл і збільшення кількості в уже існуючих профшколах і курсах”⁵³. Розв'язання цього завдання пов'язувалося з вирішенням соціально-побутових і культурно-психологічних проблем, котрі тримали жінку у колі домашньої роботи.

Зміцнюючи власну диктатуру, правляча партія вміло враховувала у соціальній політиці інтереси різних категорій найманих працівників, однак головну ставку вона робила на робітничий клас. Методом класових чисток від “дрібно-буржуазних елементів” вирішувалося завдання зміцнення профспілкових органів вихідцями з робітничого середовища. Якщо в 1922 р. робітники становили менше половини членів фабзавкомів і губпрофрад, то до 1926 р. — близько 70% складу профспілкових органів. Причому їх представництво у робітничих органах переважало чисельність серед членів спілок⁵⁴.

Важливу увагу у кадровій політиці з середини 20-х років ЦК КП(б)У став приділяти національному питанню. 3/4 робітників і службовців УСРР народилися на території республіки, а 45% - зараховували себе до українців⁵⁵. Однак внаслідок вікової русифікації 2/3 городян України вважали рідною мовою російську, 7,5% - єврейську і 3,1% - інші мови (10% розмовляли двома мовами і враховані двічі). Якщо в Лубнах українською мовою розмовляла переважна більшість робітників і службовців (77,2%), то в Одесі - не більше 10%⁵⁶.

Враховуючи зрусифікований склад робітничого класу УСРР, правляча партія до 1923 р. проводила відверто русифікаторську політику. В результаті керівні профспілкові органи не були представницькими органами українського робітництва. Так, у президіях губпрофрад наприкінці 1922 р. працювало 55,5% євреїв, 27,8% росіян, 11,1% українців, 2,8% білорусів і 2,8%

представників інших національностей⁵⁷. Дещо вищим представництво українців було на губернських міжспілкових професійних конференціях і з'їздах — 19,8%. І тільки на галузевих губернських форумах мали перевагу делегати-українці⁵⁸. Переважне представництво єврейсько-російських кадрів зберігалось і в республіканських органах профспілкового управління. Так, у роботі II Всеукраїнської конференції профспілок (січень 1922 р.) брали участь 183 євреї, 71 росіянин, 58 українців і 7 делегатів інших національностей⁵⁹.

В міру поповнення кадрів робітничого класу УСРР вихідцями з україномовного села невідповідність національного складу профспілкового керівництва і членської маси ставала політично небезпечною. Крім того, російсько-єврейське керівництво профспілок не було в змозі виконати вимогу правлячої партії про встановлення політичної змички більшовицьких профспілок з українським селянством. Тому не дивлячись на розгром до 1923 р. українських партій соціалістичної орієнтації, в профспілках республіки зберігалася потенційна загроза української національної опозиції. Намагаючись підтримки з боку неруського населення компартійне керівництво було вимушено переглянути кадрові питання національної політики.

Керуючись рішеннями XII з'їзду РКП(б) про коренізацію управлінського апарату в національних республіках, III Всеукраїнська конференція профспілок (травень 1922 р.) намітила перші кроки по українізації профспілкового апарату. До 1924 р. на українську мову планувалося перевести діловодство в українських за національним складом профспілках⁶⁰. У червні 1923 р. оргбюро ЦК КП(б)У поставило впровадити українську у мову у культурно-масовій роботі цієї групи спілок, а через місяць прийняло рішення про укомплектування профспілкового апарату працівниками, “які в змозі поєднувати пролетарську лінію зі знаннями української мови”⁶¹.

Широкомасштабну програму українізації профспілкового апарату накреслив II Всеукраїнський з'їзд профспілок (листопад

1924 р.). Згідно з рішеннями з'їзду планувалася поетапна українізація діловодства, кадрів і культурно-масової роботи профспілок. Однак строки й інтенсивність українізації в кожній спілці визначалися національним складом членської маси.

Насамперед до березня 1925 р. українізації підлягали профспілки, пов'язані з роботою на селі - спілка цукровиків, "Всеробітземліс", а також спілка радянських службовців, оскільки державні заклади планувалося українізувати раніше профспілок. До другої групи профспілок, діяльність яких не була безпосередньо пов'язана з обслуговуванням сільського населення, хоча більшість членів також становили українці ("Нарзв'язок" - 58% українців, спілка папірників - 55,5%, залізничників - 59%, текстильників - 54%, "Нархарч" - 54%, хіміків - 45%), строки українізації не ставилися, хоча передбачалося активізувати коренізацію профспілкового апарату. В російських (спілки гірників і будівельників) і єврейських профспілках (швейників, шкіряників, друкарів і "Рабіс") українізація обмежувалася тільки діловодством і не торкалася кадрової сфери й мови проведення культурно-масової роботи. В той же час керівникам цих спілок ставилося за обов'язок знати українську мову і підтримувати політику українізації⁶².

Питання про форми і методи коренізації профспілкового апарату серед національних меншин не було вирішено на II Всеукраїнському з'їзді профспілок. Однак у доповіді членів Укрбюро ВУРПС І. Булата вказувалося на необхідність обслуговування профспілками культурно-національні потреби етнічних меншин і, зокрема, у спілці швейників пропонувалося перевести роботу на єврейську мову⁶³.

Темпи українізації у міжспілкових органах визначалися національним складом галузевих спілок, які входили у територіальні об'єднання. Однак при цьому підкреслювалося, що міжспілковим об'єднанням не потрібно очікувати українізації більшості спілок, а, навпаки, самим переходити до цієї роботи⁶⁴.

Незважаючи на численні директиви й інструкції ЦК КП(б)У і ВУРПС, українізація у профспілкових органах затримувалася. Другий пленум ВУРПС (квітень 1925 р.) був вимушений перенести строки її завершення на січень 1926 р. У той же час він вказав, на неможливість подальшого затягування українізації.

Секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович, який виступав перед учасниками пленуму, пояснив, що зрив українізації неминуче призведе до конфронтації правлячої партії та зрусіфікованих профспілок з українським селянством: “Ми маємо загальне піднесення робітничо-селянської маси. Що це означає як не висунування на відповідальні посади ряду селян? Але чи буде змичка робітничого класу із селянством, коли стара вікова недовіра українського селянства до російського, яка укорінювалася царизмом, і в чому пролетаріат, безумовно, не винен, коли робітничий клас буде заявляти: “Я знати не знаю, відати не хочу про всю цю українізацію”. Чи може партія пройти повз цього процесу, котрий зараз іде, поза процесу формування української культури? Українська культура формується і цей процес іде із самих низів селянства, яке бажає брати участь в управлінні своєю державою. Ось чому ми тут висуваємо українізацію як завдання першорядної політичної важливості, яке зараз робітничий клас повинен створити. Ми повинні держоргани перевести на українську мову, а профспілки - опора радянської влади - буде в стороні, то чи не вийде тут розриву між радянським і профспілковим апаратом і парією, між пролетаріатом і селянством”⁶⁵.

Вказуючи на необхідність форсування українізації, Л. Каганович попередив про неприпустимість примусу щодо неукраїнських робітників. Головну ставку у розвитку українізації він робив на керівний апарат⁶⁶, тому найбільш успішно з усього комплексу завдань українізації здійснювалася коренізація профспілкового апарату. Вже у 1925 р.

представництво українців у керівних органах відповідало їх чисельності у спілках цукровиків, “Всероботос”, залізничників, “Нарзв’язок”, комунальників, “Містран”, радянських працівників, деревообробників, “Медсанпраця”, друкарів, харчовиків і “Рабіс”. У 1926 р. ця відповідність була досягнута в усіх об’єднаннях. В результаті тільки у центральних правліннях чисельність українців збільшилася з 32 до 40%⁶⁷. В окружних радах вони становили 46,8%, а в фабзавкомках — навіть дещо більше, ніж серед членів спілок (53,7%)⁶⁸. Взагалі національний склад виборних низових органів незначною мірою відрізнявся від складу осередків. Як відмічалось у “Звіті Всеросійської ради професійних спілок до III з’їзду профспілок України”, “на підприємствах і в закладах, де українці становлять серед робітників 50%, виборний склад працівників складається на 67,5% з українців; там, де росіян більше 50%, там виборні органи низових осередків складаються на 49,2% з росіян; там, де більшість працюючих євреї, там у низових ланках євреїв 66,5% і, нарешті, де більшість працюючих відноситься до інших національностей, там у низових осередках - 47,5% інших національностей”⁶⁹. Однак багато висуванців не знали рідної мови, що затримувало коренізацію діловодства профспілкової роботи. Навіть у спілці робітників цукрової промисловості українською мовою володіло не більше 20% членів райкомів⁷⁰.

До 1926 р. українську мову засвоїла більшість керівників низових спілкових осередків у містечках і негубернських містах, і більше половини — в окружних правліннях спілок⁷¹. Повільніше українізувався центральний апарат. Тільки у трьох правліннях (“Всеробітземліс”, “Всероботос” і спілці робітників цукрової промисловості) більшість працівників оволоділа українською мовою. Однак, за зведеннями центральних комітетів, а також окружних бюро і відділів спілок, українізація діловодства була завершена. Формально ставлячись до потреб українізації, апаратники не утруднялися вивченням української мови. Наймаючи перекладачів за рахунок профспілкових

коштів, вони намагалися утриматися на керівних посадах. Так, ЦК профспілки радянських працівників відрепортувало у ЦК КП(б)У про закінчення українізації свого апарату, незважаючи не повне незнання членами правління української мови⁷². Тому IX з'їзд КП(б)У (грудень 1925 р.) підкреслив, що робота партійних організацій “повинна полягати не тільки у формальній українізації діловодства”, а й “наполегливій органічній культурній і громадсько-виховній роботі над створенням кадру українського профактиву і масовій профроботі серед українських мас”⁷³.

Реальний стан українізації відбивали дані низових осередків профспілок. У 1926 р. діловодство було українізовано в половині фабзавкомів республіки, 44% — вели його на російській, а інші на єврейській та інших мовах. Майже повністю українізували канцелярську роботу первинні осередки профспілки сільськогосподарських робітників, на 60% — працівників розумової праці, на 41% — зв'язківців і транспортників, на 27% — індустріальних робітників і на 24% — працівників сфери обслуговування⁷⁴. Найбільш слабким ланцюгом українізації була масова робота профспілок. За виключенням спілок “Всероботос” і “Всеробітземліс”, вона майже повсюдно здійснювалася російською мовою. Навіть в українізованих спілках державна мова використовувалася тільки у сільській місцевості так званих українських округів (територія колишніх Волинської, Подільської, Полтавської і Київської губерній)⁷⁵.

В цілому в усіх галузевих спілках загальні збори проводились українською мовою в 21% осередків, російською — в 45%, цими двома мовами — в 29%, на єврейській — в 0,7%, на інших мовах - в 0,3%, а у решті — на змішаних. У тому числі у “Всеробітземліс” українською мовою — 42%, у спілці працівників розумової праці — в 29%. У зв'язківців і транспортників — в 13%, в індустріальних робітників — в 6% та у працівників сфери обслуговування і комунальних послуг — в 5% осередків⁷⁶. І це, незважаючи на те, що понад 40% членів

профспілок України володіли українською мовою. Більш того, за три роки українізації помітно зросла чисельність робітників і службовців, які вивчили українську мову, зокрема, у спілці “Всеробітземліс” — на 48%, у групі індустріальних спілок — на 63%, серед робітників транспорту і зв’язку — на 36%, робітників розумової праці — на 55% та в сфері обслуговування — на 21,4%⁷⁷.

Політика коренізації виявила неспроможність директивного управління міжнаціональними процесами. На відміну від українізації управлінського апарату українізація масової роботи вимагала зміни особливо консервативних стереотипів суспільної свідомості — національної ментальності. І все ж, навіть незважаючи на обмеженість і формалізм у здійсненні, політика українізації сприяла становленню національної самосвідомості зрусифікованих українських робітників і службовців, зміцнювала авторитет профспілок серед україномовного пролетаріату і забезпечувала вплив профспілок та правлячої партії в українському селі.

До травня 1926 р. чисельність робітників і службовців, які зараховували себе до українців, зросла у спілці “Всеробітземліс” на 16%, серед індустріальних робітників — на 25%, серед транспортників і зв’язківців — на 25%, серед працівників розумової праці — на 6%, відповідно, частка українців серед усього пролетаріату республіки збільшилася до 50%⁷⁸.

І Всеукраїнська конференція КП(б)У (жовтень 1926 р.) поставила завдання поглиблення роботи в галузі українізації, переведення масової роботи на українську мову⁷⁹. Однак цьому рішенню не судилося здійснитися. У 1926 р. Й.Сталін і його емісар в Україні Л.Каганович розпочали згортання українізації.

Передвісниками зміни національної політики, як відомо, були дві події. По-перше, це виступ Кагановича на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 19 березня 1926 р., в якому він заявив про існуючі наміри силоміць українізувати весь робітничий клас республіки, а, по-друге, лист Й.Сталіна до політбюро ЦК

КП(б)У від 26 квітня того ж року, що став, по суті, індульгенцією на розправу з лідером українського відродження С. Шумським і його прихильниками. Активну участь у боротьбі з “націонал ухильництвом”, в якому звинуватили Шумського, брав і голова ВУРПС А.Радченко. Його висунули на цю посаду на III Всеукраїнському з’їзді профспілок замість Ф. Угарова. На одному із засідань політбюро ЦК КП(б)У А. Радченко звинуватив А. Шумського в українському шовінізмі. Викриття “націонал-ухильництва” поклало початок згортанню українізації⁸⁰.

Інтересам унітарної держави повністю відповідав і принцип організаційної єдності російського і українського профспілкового руху. Він базувався на формальному характері національно-державного будівництва в УСРР. В умовах більшовицької диктатури цьому принципу була надана яскрава політична спрямованість. Необхідність підкорення єдиному профспілковому центру, створеному державною партією, допускала можливість об’єднання тільки пробільшовицьких профспілкових організацій. Політично незалежні спілки не реєструвалися ВЦРПС, а незареєстровані організації не визнавалися законом⁸¹. Більш того, ВЦРПС спочатку заборонив існування в Україні навіть номінально незалежного республіканського центру.

У відповідності з рішеннями I Всеукраїнського з’їзду профспілок (квітень 1919 р.), котрий заклав основи більшовицької системи профспілкового будівництва в Україні, керівництво республіканським профспілковим рухом взяло на себе Південне бюро ВЦРПС. Це був міжрегіональний, призначенський центр організаційно-інструкторського характеру, тимчасово створений ВЦРПС для більшовизації і централізації профспілкових організацій півдня Росії, України і Криму⁸².

Після завершення реорганізації профспілкової системи президія ВЦРПС намагалась у травні 1921 р. ліквідувати навіть формальну автономність профспілок України і Криму. Свою позицію російський профспілковий центр обґрунтовував тим, що Південбюро виконало призначену йому місію⁸³. Однак

керівництво останнього не погоджувалося з рішенням всеросійського комітету. Ще в грудні 1920 р. об'єднане засідання президії Південбюро з уповноваженими ЦК галузевих спілок висловилося проти ліквідації Південного бюро в умовах “обласного господарського і адміністративного центру”⁸⁴. Це рішення було прийнято, незважаючи на протидію українського більшовицького керівництва. Політбюро ЦК КП(б)У 15 грудня 1921 р. постановило “запропонувати т. Іванову поїхати до Москви разом з т. Чубарем, домовитися з ВЦРПС про циркуляр щодо ліквідації Південбюро. Після повернення дозволити з'їзд профспілок України”⁸⁵.

Напружена дискусія між лідерами всеросійського й українського профспілкових центрів завершилася перемогою “українців”. У квітні 1921 р. ВЦРПС дозволив існування Південного бюро, обмежив його повноваження територією України і Криму. Позицію Південного бюро підтримали делегати IV Всеросійського з'їзду професійних спілок (травень 1921 р.), які проголосували за необхідність збереження і зміцнення міжспілкових обласних органів в інтересах відповідності систем партійно-державного і профспілкового апаратів управління⁸⁶.

Спираючись на рішення всеросійського з'їзду, II Всеукраїнська конференція професійних спілок (січень 1922 р.) проголосила Південне бюро вищим спілковим органом в Україні. Одночасно була встановлена його виборність і підзвітність всеукраїнським конференціям. Однак надані права повністю зводила нанівець існуюча система профспілкового управління, яка обмежувала повноваження Південного бюро директивами всеросійського центру⁸⁷. Більш того, проведена “децентралізація”, по суті, ще більше зміцнювала централізоване керівництво, оскільки підзвітність виборцям у межах повноважень, наданих ВЦРПС, фактично встановлювала контроль всеукраїнських конференцій за виконанням вказівок з Москви членами Південного бюро.

Рішення всеукраїнської конференції викликали неоднозначну реакцію московського керівництва. На V Всеросійському з'їзді професійних спілок делегат Ліс* виступив за зміцнення “того становища, що практично склалося на місцях”, коли облбюро обиралися на обласних з'їздах спілок, щоправда, з остаточним затвердженням їх членів у ВЦРПС, а самі бюро набували повноваження, по-перше, на попереднє, до розгляду у ВЦРПС, вирішення конфліктів між ГСПС і губвідділами спілок з приводу розпоряджень їх ЦК, а, по-друге, також на попереднє укладання і проведення колективних угод⁸⁸. Однак виступ Ліса більшість делегатів не підтримала. За пропозицією активного борця з “імперіалізмом областей”, члена ВЦРПС Антипова з'їзд скасував виборність обласних бюро як представничих органів ВЦРПС у союзних республіках. Відповідно він обмежив їх повноваження інструктуванням місцевих профспілкових комітетів щодо здійснення директив ВЦРПС і посередництвом у стосунках цих органів з всеросійським центром⁸⁹. Ще більш сувору позицію, ніж Антипов щодо самодіяльності обласних бюро зайняв колишній голова Південбюро ВЦРПС М. Іванов. Він запропонував залишити ці бюро тільки “як повноважних представників ВЦРПС у громадських і урядових органах федеративних республік”, але без прав на інструктування місць і проведення республіканських конференцій⁹⁰.

Після підписання союзного договору в 1922 р. ЦК РКП(б) зробив новий крок на шляху формальної децентралізації профспілкового керівництва. XII з'їзд РКП(б) (квітень 1923 р.) засудив шовіністичну практику скасування союзними апаратами республіканських органів, в той же час, вказуючи на неприпустимість національних республік⁹¹.

Однак прихильники УКП продовжували боротися за незалежність республіканського управління. Попереджуючи загрозу розколу загальносоюзного робітничого руху, III

* У матеріалах з'їзду не вказана посада цього делегата.

Всеукраїнська конференція профспілок (травень 1923 р.), за вказівками ЦК КП(б)У, запропонувала Південбюро ВЦРПС вивчити питання його реорганізації в Українське бюро ВЦРПС⁹². Критикуючи рішення V всеросійського з'їзду профспілок, голова Південбюро ВЦРПС Ф. Корнюшин заявив: "Від імені класових організацій, від імені російського профспілкового руху, в ім'я укріплення нашого господарства ми повинні мати тут авторитетний центр профспілкового руху. Правда, не такий центр, який намагався, товариші, створити своєрідний центральний комітет, а створити обласний інструкторський центр, який при достатньому скупченні тут цукровиків, "Всеробітземліс", працівників освіти (україномовні профспілки - авт.) конче потрібні нам"⁹³. Таким чином, майбутня реорганізація планувалася в інтересах ВЦРПС без розширення компетенції республіканських органів.

Прийняття проросійської позиції на всеукраїнському форумі не було випадковим, оскільки серед делегатів з правом вирішального голосу було 62 росіянина, 47 євреїв, 27 українців і 8 представників інших національностей, а з дорадчим голосом, відповідно, - 10, 7, і 4⁹⁴. До того ж слід зазначити, що всі присутні підтримували політику правлячої партії. Склад делегатів був ретельно підібраний. Тому не дивно, що через два роки голова Південбюро ВЦРПС Ф. Корнюшин, який на III Всеукраїнській конференції профспілок порушив перед профспілковим керівництвом питання про організацію українського профспілкового центру, різко змінив свою позицію⁹⁵. Пильно стежачи за політичним кліматом у ЦК РКП(б), він виступив одним із звинувачів наркома освіти України О. Шумського в українському шовінізмі⁹⁶.

Питання про реорганізацію республіканського управління вирішувалося без участі профспілкової громадськості. Керівництво Південбюро терпляче очікувало вказівок всеросійського центру. Довгоочікувана директива надійшла в серпні 1923 р., коли ВЦРПС постановив перетворити Південбюро

в Українське бюро ВЦРПС, а Південбюро галузевих спілок — в обласні бюро ЦК спілок як представницькі органи всеросійських ЦК при Укрбюро ВЦРПС⁹⁷. Тим самим було підкреслено обласне значення новоствореного республіканського органу.

Після сформування в союзних республіках номінально самостійних державних і господарських органів перед ВЦРПС знову постало питання про перегляд структури союзно-республіканського управління. На цей раз всеросійський центр мав створити видимість самоорганізації та самоврядування республіканських профспілкових органів.

“Ініціативу” організації було надано II всеукраїнському з’їзду професійних спілок. На з’їзд прибуло 495 делегатів з усіх областей України. За соціальним складом серед них було 73,6% робітників і 26,4% службовців; за національним - 35% росіян, 32,6% українців, 27,8% євреїв і 4,6% представників інших національностей; за партійною приналежністю — 87% комуністів, 7,3% кандидатів у члени КП(б)У, 0,7% комсомольців і 5% безпартійних⁹⁸. Зрозуміло, що ці делегати одноставно підтримали всі пропозиції ВЦРПС.

У відповідності з проектом всеросійського центру Всеукраїнський з’їзд постановив реорганізувати Укрбюро ВЦРПС у Всеукраїнську раду професійних спілок (ВУРПС), а Укрбюро (уповноважених) ЦК галузевих спілок — у Всеукраїнські комітети (ВУК) або центральні правління цих спілок. Відповідно республіканські конференції профспілок замінювалися щорічними профспілковими з’їздами. Однак перетворення республіканських органів не означало відрив профспілок України від загальносоюзного профспілкового руху. II всеукраїнський з’їзд профспілок заявив, що “категорично підтверджує єдність профспілкового руху Радянського Союзу і вважає, що всі заходи по реорганізації профспілок України повинні проводитись у повній відповідності із завданнями єдиного класового профспілкового руху”. Захищаючи інтереси загальноросійського об’єднання, цей з’їзд відхилив вимогу укапістів про створення

незалежного представництва українських профспілок у міжнародному об'єднанні революційних профспілок — Профінтерн.

Прихильність щодо принципу організаційної єдності профруху СРСР обумовила верховенство союзних органів над системою республіканського управління. Незважаючи на заяву з'їзду про передачу керівництва українським профрухом у ведення республіканських органів, їх повноваження, як і раніше, обмежувалися виконавчими функціями. Всеукраїнському з'їзду і ВУРПС приписувалося контролювати виконання ВУКами і місцевими союзними органами постанов всесоюзних з'їздів і ВЦРПС, а в разі суперечності цим вказівкам призупинять дію розпоряджень навіть ЦК спілок. Діяльність самих республіканських органів також обмежувалася підзвітністю ВЦРПС. Таким чином, запланована реформа була не більше як заміною вивіски на філіалі загальносоюзного центру⁹⁹.

VI загальносоюзний з'їзд профспілок (грудень 1924 р.) ухвалив рішення II Всеукраїнського з'їзду і прийняв постанову про проведення у Білоруській, Киргизькій та Українській РСР виборів у республіканські профспілкові органи¹⁰⁰. А далі реорганізація українських профспілок відбивала зміни в адміністративно-територіальному поділі УСРР.

В інтересах тоталітарної держави було переглянуто доцільність будівництва професійних спілок за територіально-виробничим принципом характеру робітничих економічних організацій, хоча спочатку цей принцип не заперечувався більшовиками. Як променшовицькі, II Всеросійська (1917 р.) і I Всеукраїнська (1918 р.) профспілкові конференції, так і пробільшовицькі, I і II Всеросійські конференції та I Всеукраїнський профспілковий з'їзд, одностайно визнали його основоположним у профспілковому будівництві¹⁰¹. Тому в 1920 р. профспілкові організації Росії і України були побудовані з метою координації дій у міжспілкові організації за територіальною ознакою.

На 1 січня 1921 р. у профспілках України перебувало 1293543 члена і, зокрема, у галузевих спілках¹⁰²:

гірники	157887	залізничники	193936
металісти	108806	водники	23494
хіміки	24424	міські транспортники	22267
шкіряники	26819	торговельні службовці	159890
цукровики	33864	медики	99454
текстильники	5040	освітяни	76266
швейники	22797	митці	23595
друкарі	12190	комунальники	34409
папірники	1291	працівники народного харчування	22228
Деревообробники	14298	будівельники	39473
харчовики	66552	зв'язківці	33159
Сільгоспробітники	37359		

Після встановлення радянської влади на більшості території колишньої російської імперії більшовики фактично змінили свої погляди на пріоритет виробничого принципу у профспілковому будівництві. III Всеросійський з'їзд професійних спілок (квітень 1920 р.) накреслив перспективу реорганізації виборчих спілок у єдине міжспілкове об'єднання. Як поточне завдання висувалася необхідність зміцнення міжспілкових організацій шляхом часткової передачі їм функцій і апаратів від галузевих об'єднань¹⁰³.

IV Всеросійський з'їзд професійних спілок, скликаний у травні 1921 р., підтвердив прихильність реорганізації, що розпочалася. "Загальний хід розвитку профспілкового руху ясно визначає тенденцію, яка позначувалася в організаційному розвитку профспілок у бік все більшої концентрації роботи виробничих спілок у центрі й на місцях у міжспілкових об'єднаннях і поступового перетворення, таким чином, останніх

в єдину спілку з виробничими секціями”, — зазначалося в резолюції з’їзду з організаційних питань¹⁰⁴.

Незважаючи на суцільну централізацію профспілкового апарату, правляча партія проголошувала курс на профспілкову демократизацію. Фіговим листком більшовицької централізації служило рішення з’їзду про розширення повноважень місцевих міжспілкових органів у межах контролю ВЦРПС, коли губпрофрадам надавалося право зупиняти постанови ЦК спілок, за виключенням затверджених ВЦРПС. Прийняте рішення трактувалось як поступка децентралізації промислового управління, яку однак не слід розглядати як перехід до політики децентралізації і територіального федералізму.

Курс на централізацію профспілкового апарату активно підтримував лідер ВЦРПС М. Томський. Не дивлячись на активну опозицію керівництва галузевих спілок, він провів централістські резолюції на жовтневому (1921 р.) пленумі ВЦРПС¹⁰⁵.

На початку 1921 р. М. Томський розпочав реорганізацію профспілкового апарату в Україні, замінив Південбюро ЦК спілок на уповноважених ЦК¹⁰⁶. До 1922 р. централізація охопила і місцеві профспілкові органи: багато губпрофрад було перетворено в секції при міжспілкових об’єднаннях, а упрофбюро — замінено на уповноважених за призначенням губпрофрад¹⁰⁷. Однак проведена реорганізація суперечила курсу нової економічної політики.

21 грудня оргвідділ ВЦРПС спільно з представниками профспілок радянських республік прийняв постанову про необхідність переглянути рішення IV Всеросійського профспілкового з’їзду і жовтневого пленуму ВЦРПС¹⁰⁸.

Лютневий пленум ВЦРПС (1922 р.) накреслив заходи децентралізації і спрощення профспілкового апарату. Нова реорганізація передбачала відбудову галузевих й скорочення всіх профспілкових органів¹⁰⁹.

У першу чергу спрощувався неймовірно розбухлий

міжспілковий апарат. Однак через класові пріоритети індустриальних робітників штатні нормативи для різних міжспілкових органів не були однаковими. Зокрема, штати для Донецької і Харківської губпрофрад визначались у кількості 35 чол., Одеської, Київської, Миколаївської — 25 чол., Кременчуцької, Полтавської, Запорізької, Чернігівської і Волинської — 20 чол. Відповідно губернському укомплектовувався і повітовий апарат: розгорнуте бюро — 10 чол., стисле — до 7 чол., уповноважені губпрофрад — 3 чол. Перевага індустриальних об'єднань обґрунтовувалася особливою економічною значимістю промислових регіонів.

Так званий “економічний” підхід домінував і щодо галузевих спілок, тому для “пролетарських” спілок, які мали в Україні широку організаційну базу (гірників, металістів, “Цектран” і “Всеробітземліс”), Південбюро ЦК були відбудовані з максимально припустимими штатами в 15-17 чол., а для “дрібнобуржуазних” (торговельних і радянських службовців, комунальних працівників, “Роботос”, “Рабіс”) — з мінімальними — в 8-9 чол. Малочисленні спілки зберігали інститут уповноважених всеросійських ЦК (від 2-3 до 5-7 чол.)¹¹⁰.

Відповідно вищим реорганізовувалися й місцеві органи, причому у профспілці гірників губвідділи були замінені на підрайкоми і райкоми трьох ступенів. В першу категорію увійшли Донецький, Харківський, Катеринославський і Миколаївський, у другу — Київський, Запорізький і Кременчуцький, а у третю — Чернігівський і Одеський райкоми. В губерніях з невеликою кількістю членів (Волинська, Подільська) утворювалися підрайкоми спілки.

Проведена реформа підвищила роль виробничих спілок у системі міжспілкових об'єднань. Однак їх самодіяльність, як і раніше, контролювалася всеросійським міжспілковим центром. За міжспілковими об'єднаннями зберігалось право припиняти постанови спілкових конференцій і ЦК спілок, які суперечили ВЦРПС. Непорушність пріоритету міжспілкових апаратів

гарантувала централізований характер територіально-виробничого управління профспілками.

Централістські основи визначали і характер системи вертикального управління. Незважаючи на заяву V Всеросійської конференції профспілок (грудень 1920 р.) про перехід до розгорнутої демократії, всі наступні профспілкові форуми підтверджували необхідність підкорення нижчих органів рішенням вищих.

Система централізованого управління пронизувала всі ланки профспілкової організації. Однак з особливою силою негативні наслідки бюрократичного управління проявлялися в низових профспілкових осередках. Їх керівні органи (фабзавкоми і місцевкоми) — єдині представницькі комітети, безпосередньо пов'язані з робітничими масами, були перетворені у самі безвладні структури представницького управління. Повноваження фабузавкомів і місцевкомів обмежувалися суцього виконавчими функціями: залученням у спілку всіх працюючих на підприємстві, скликанням профспілкових зборів, збиранням членських внесків, організацією кас взаємодопомоги і т.п. Більш того, більшовицька партія використовувала робітничі комітети як органи тоталітарного контролю і примусу. Їм надавалося право припиняти постанови загальних зборів робітників і службовців, які суперечили рішенням вищих спілкових органів¹¹¹. Таким чином, підзвітність фабузавкомів зборам профспілкових осередків, яка проголошувалася ВЦРПС, була не більше, ніж фікцією, необхідною для прикриття бюрократизму профспілкової системи. Повніша безвладність низових профспілкових організацій дискредитувала профспілки і порушувала їх зв'язок з робітничими масами.

Намагаючись відновити авторитет професійних спілок, X з'їзд РКП(б) проголосив про необхідність заміни командно-призначенських методів керівництва профспілковим рухом заходами робітничої демократії, але на принципах так званого демократичного централізму. У матеріалах з'їзду запланована

реорганізація набула й інші назви, які відповідали її сутності: “боротьби з виродженням централізму і милітаризованих форм роботи в бюрократизм та казенщину” або “спрошення й уточнення” профспілкової системи¹¹². Однак у радянську історіографію вона увійшла як “демократизація профспілкового руху”.

В центрі уваги програми децентралізації профспілкової системи було завдання поживлення роботи низових профспілкових осередків. Керуючись рішеннями ЦК РКП(б), IV Всеросійський з'їзд профспілок (травень 1921 р.) обрав двоякий шлях вирішення цієї проблеми. По-перше, суто директивними методами, за допомогою вдосконалення профспілкового апарату, а, по-друге, через зміцнення зв'язку з профспілковими масами, використовуючи профспілковий актив¹¹³. Інструментом ідеологічної обробки і контролю за діяльністю профспілкових активістів служили інститут делегатських зібрань і контрольно-інспекторські комісії.

Інститут делегатських зібрань, який складався з прихильників правлячої партії, було створено у 1920 р. за ініціативою ЦК РКП(б) як альтернативний орган загальним профспілковим зборам. Спочатку більшовики використовували делегатські зібрання для складання проектів і контролю за виконанням рішень загальних зібрань робітників і службовців¹¹⁴. VI Всеросійський з'їзд профспілок (листопад 1924 р.) офіційно надав делегатським зібранням керівні повноваження щодо низових профспілкових осередків. Фабзавкоми стали підзвітні делегатським зібранням, а рішення останніх — обов'язкові для виборних робітничих комітетів. Подібна “демократизація” полегшила контроль правлячої партії за ходом профспілкових зборів¹¹⁵.

Перші інспекторсько-контрольні комісії представників партійних, господарських і міжспілкових органів були створені наприкінці 1921 р. у Донецькому губвідділі спілки гірників. На них покладалося завдання “стежити за правильністю

профспілкової роботи в низових профспілкових осередках - кусткомах і райкомах”¹¹⁶. Надалі партія поширила практику інспекторсько-контрольних комісій на інші галузеві спілки.

Централістський характер профспілкової системи приховувався мовби демократичною сутністю профспілкового управління. Принцип “демократичного централізму”, який було покладено в основу взаємовідносин керівних органів, передбачав їх виборність та звітність. Однак у політично залежних, одержавлених профспілках не могло існувати демократичного управління.

По-перше, порушувався принцип загальності виборів. Диктаторський режим породжував дискримінацію навіть у профспілковому русі — виборчих прав позбавлялися окремі категорії працівників*.

По-друге, не дотримувалися механізму проведення демократичних виборів. З метою недопущення пропорційного представництва різних політичних партій, голосування проводилося за компартійними списками¹¹⁷. Коли ж заплановані кандидатури не проходили, загальні зібрання робітників і службовців замінювалися зібраннями делегатів, висунутих при підтримці фракцій КП(б)У**, а конференції завкомів — конференціями делегатів від благонадійних колективів. Так, в Одеській губернії в 1920 р. майже половина правлінь галузевих спілок була обрана делегатськими зборами¹¹⁸. Корегування невдалих виборів (крім фабзавкомів) досягалося шляхом затвердження обраних кандидатур вищими профспілковими органами за вказівками КП(б)У. В той же час заміщення низового профспілкового керівництва допускалося не тільки за рішеннями загальних зборів, а й у випадку опозиції ВЦРПС¹¹⁹. Ця практика, незважаючи на виборність профспілкових органів, повністю виключала можливість робітничого самоуправління.

* Ті ж самі категорії, що позбавлялися профспілкового членства.

** З 1925 р. делегати почали призначатися профспілковими органами за рекомендаціями комітетів КП(б)У.

Як відмічалось у доповіді голови ВЦРПС Ф. Угарова на II Всеукраїнському з'їзді профспілок (листопад 1924 р.), керівництво профспілковим рухом в Україні здійснювалося кадровими профспілковими працівниками, засідання виборних профспілкових органів проходили надзвичайно рідко, а загальні зібрання на підприємствах, які скликалися, як правило, в урочистих випадках у зв'язку з видатними політичними подіями, майже не розглядали питання профспілкового життя¹²⁰.

Формалізм профспілкової демократії усвідомлювали і рядові члени профспілок. Так, наприклад, робітники київського заводу "Більшовик", які 13 травня 1925 р. зірвали проведення загального зібрання, заявили членам фабзавкому: "Ходи - не ходи на зібрання - нас все одно не слухають"¹²¹.

Намагаючись подолати відчуженість робітничої маси від профспілкового керівництва, XIV з'їзд ВКП(б) (грудень 1925 р.) заявив про необхідність поновлення широкої виборності профспілкового управління¹²². Ліквідація до цього часу політичної опозиції дала змогу правлячій партії активніше використовувати демократичну атрибутику в інтересах тоталітарного контролю і примусу.

В 1925 р. у СРСР вперше була впроваджена практика індивідуальних виборів у профспілкові і радянські органи, яка скасувала систему голосування за компартійними списками. Однак політика "робітничої демократії", як попереджував низові профспілкові організації ЦК КП(б)У, "передбачала аж ніяк не послаблення партійного керівництва, а вдосконалення його"¹²³. Нова більшовицька тактика будувалася на опосередкованому керівництві виборами через виборчі комісії і передвиборну агітаційну кампанію.

Розглядаючи наслідки виборів 1925 р., ЦК КП(б)У засудив факти відвертого тиску партійного керівництва на фабзавкоми і виборчі комісії: вибори кандидатів парткомів "казенними голосами", підтасовки підрахунку голосів на користь КП(б)У, головування членів парткомів і райкомів у виборчих комісіях¹²⁴.

В той же час критиці підлягали випадки слабого керівництва партійних організацій ходом передвиборної кампанії, коли робота виборчих комісій зводилася виключно до підрахунку голосів¹²⁵.

Повірюючи демократичним гаслам партії, більшість робітників взяла активну участь у профспілкових виборах. Відвідування звітно-виборчих зборів членами трудових колективів піднялося з 40-60% у 1924 р. до 90-100% у 1925 р.¹²⁶ Поновлення звітності керівних органів і впровадження практики наказів виборців активізували участь членів профспілок у перевибірчій кампанії. Обговорення звітних доповідей супроводжувалося гострою критикою профспілкового керівництва. “У більшості випадків ті, що виступали у дебатах, критики не соромилися, вказуючи відверто на дефекти, називаючи речі своїми прізвищами. Робітники у Білій Церкві говорили: “Нині можна критикувати, бешкетниками не назвуть”, - відмічалось в інформаційному бюлетені ВУРПС в ЦК КП(б)У про хід перевибірної кампанії 1925 р.¹²⁷ Однак не всі робітники довіряли партії.

На деяких зборах, переважно спілок розумової праці, спостерігалось обережне, а часом недовірливе ставлення до нових методів роботи. Так, на деяких підприємствах Одеси і Харкова робітники заявляли членам парткомів: “Ви тільки зараз заговорили про це, чому ж спілки дотепер цього не робили?”¹²⁸. “Все проводиться як раніше, але під іншим соусом!”¹²⁹. “Обирай чи не обирай, а проведуть тих, кого накреслила партія. А коли ми й оберемо, то і наші вибори будуть йти по тій лінії, яка більше вигідна державі”¹³⁰. На Жовтневій копальні Артемівського округу робітники прийшли до партійного кандидата і заявили: “Вас планують головою рудкому, але ми вас не оберемо”¹³¹. Однак в цілому балотування кандидатів і вибори фабзавкомів пройшли так, як було заплановано парткомами.

Відхилення кандидатур, що висувалися здійснювалось за звинуваченнями в угодовстві з адміністрацією, розтраті

членських внесків, бюрократизмі чи пасивності у профспілковій роботі. Політичні звинувачення на зборах не виголошувалися¹³².

Випадки політичної критики з боку профспілкової громадськості виявилися під час перевиборних кампаній 1927-1928 рр., коли правляча партія взяла курс на форсовану індустріалізацію. Однак превентивні заходи ЦК РКП(б) щодо боротьби з “правим ухилом”, попередили виникнення профспілкової опозиції. Події цих років наочно засвідчили можливості “пролетарської демократії”.

Економічними підвалинами партійно-державної залежності профспілок служила централізована система профспілкового фінансування. В період “воєнного комунізму”, коли профспілки повністю зливалися з командно-адміністративним апаратом по управлінню, ця система мала відверто тоталітарний характер: спілки фінансувалися державою, а членські внески були допоміжним джерелом профспілкових надходжень. Відповідно розподіл коштів здійснювався виключно централізованим шляхом, за кошторисами вищих спілкових органів¹³³.

Після проголошення непу правляча партія намагалася перетворити профспілки з відверто державних у номінально громадські об’єднання. Лютневий (1922 р.) пленум ВЦРПС поставив питання про припинення державного фінансування профспілкового руху, а також про децентралізацію профспілкових кас¹³⁴. За рішенням V Всеросійського з’їзду профспілок рівень цієї децентралізації був суворо обмежений. Він визначався взаємовідносинами між регіональними і республіканськими органами профспілок. Низові профспілкові об’єднання, як і раніше, позбавлялися економічної незалежності: всі надходження членських внесків вони зобов’язувалися передавати регіональним (повітовим та губерньським) відділенням галузевих спілок. Проте й останні не були вільні у розпорядженні отриманими коштами. Їм дозволялося використовувати грошові надходження лише за кошторисами, затвердженими згори і тільки після виконання фінансових зобов’язань перед вищими органами — передачі

10% надходжень губпрофрадам і від 5 до 25% — за рішеннями галузевих з'їздів чи пленумів ЦК виробничих спілок у розпорядження ЦК. Невиконання цих зобов'язань протягом трьох місяців без поважних причин каралося розпуском неслухняних відділень. Перерозподіл коштів між бюджетними фондами регіональних відділень дозволявся лише за розпорядженням ЦК і тільки за рахунок культурного фонду¹³⁵. Таким чином, намічена V Всеросійським з'їздом профспілок децентралізація профспілкових кас мала формальний характер.

Централізована система профспілкового фінансування була збережена і після організації всеукраїнського республіканського центру профспілок. Зокрема, III Всеукраїнський з'їзд профспілкових об'єднань визнав за доцільне фінансову залежність всеукраїнської ради від ВЦРПС через систему грошових субсидій і фінансову підзвітність (завдяки затвердженню бюджетного кошторису губернських профспілкових органів УСРР). Більш того, керуючись вказівками VI Всеросійського з'їзду професійних спілок, всеукраїнський форум посилив заходи фінансового контролю загальносоюзних органів за місцевими спілковими об'єднаннями. Під прикриттям необхідності ліквідації бюджетного дефіциту окремих спілок він скасував систему процентних відрахувань, яка діяла у фінансових стосунках між повітовими і губернськими органами. Замість неї пропонувався принцип єдиної спілкової каси, який передбачав переведення нижчих спілкових організацій на повне кошторисне існування з переданням усіх надлишків поза кошторисом у касу ЦК¹³⁶.

Позбавлення профспілкової громадськості права розпорядження профспілковими коштами неминуче призводило до їх нераціонального використання і розкрадання профспілковою бюрократією. Так, у 1925 р. витрати профспілок на утримання апарату поглинули переважну частину (57,5%) грошових надходжень¹³⁷. Крім того, частину членських внесків

незаконно привласнили апаратники. Тільки за 10 місяців 1925 р. ревізійними комісіями було виявлено 484 випадки розкрадання профспілкових коштів на загальну суму в 203 тис. крб.¹³⁸

Кампанія боротьби з розтратниками профспілкового майна, проведена у 1925 р. засобами ревізій, судового покарання злодіїв, введення фінансової звітності, обмеження одноосібності у розпорядженні союзними коштами та упорядкування їх зберігання, не могла повністю запобігти посадові злочини, хоча і мала тимчасові позитивні наслідки. За сім місяців 1926 р. чисельність цих злочинів скоротилася до 287, а сума грошових збитків внаслідок їх скоєння - до 70 тис. крб.¹³⁹ Подальше залучення громадськості до боротьби з корупцією профспілкового апарату загрожувало стабільності бюрократичної системи, тому надалі тоталітарна держава перейшла переважно до адміністративних і репресивних заходів у наведенні фінансової дисципліни. Цьому ж сприяла суцільна централізація профспілкових кас, проведена у 1926 р.

Централістській системі організаційного будівництва відповідав примусовий характер профспілкового членства, впровадження якого зустріло міцну опозицію меншовиків. Захищаючи права робітників, меншовики відстоювали необхідність збереження принципу добровільності при зарахуванні у профспілкові організації. Вони попереджували, що обов'язкове, тобто примусове для всіх працюючих за наймом, профспілкове членство підриває робітничу демократію і загрожувє бюрократичним переродженням масових робітничих організацій. Зокрема, резолюція, запропонована меншовиками на I Всеукраїнському з'їзді профспілок, проголошувала: "Примусове зарахування до спілки, особливо з наказу влади, вбиває бажання до посилення й удосконалення організаційної та освітньої діяльності, [як і] внутрішню дисципліну, що базується на виконанні загальних інтересів, обертає спілки на механічне об'єднання випадкових членів"¹⁴⁰.

Однак ці далекоглядні попередження не були сприйняті більшістю делегатів з'їзду. Керуючись рішеннями II Всеросійського з'їзду профспілок, вони затвердили положення про обов'язковість чи колективність профспілкового членства.

Після закінчення громадянської війни правомочність рішень I Всеукраїнського з'їзду профспілок відновив циркуляр Південбюро ВЦРПС "Про обов'язкове членство" (жовтень 1920 р.).

До січня 1921 р. чисельність членів профспілок досягла 1297 тис. чол., в той час як у період добровільного членства (1918 р.) вона не перевищувала й половини мільйона¹⁴¹. Однак переважна більшість членів мала формальний зв'язок з профспілковими організаціями. Від них вимагалася не ініціативність, а ретельність у виконанні розпоряджень профспілкового центру. Навіть реєстрація членства й сплата членських внесків проводилися адміністрацією підприємств.

Лише у 1922 р. правляча партія усвідомила шкідливість для керівництва робітничим рухом адміністративного примусу до профспілкового членства. В січні 1922 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову про перехід профспілкових організацій до добровільного членства. Це рішення незабаром ухвалила II Всеукраїнська конференція профспілок (січень 1922 р.) і лютий (того ж року) пленум ВЦРПС¹⁴².

Питання про форми переходу до добровільного членства активно обговорював XI з'їзду РКП(б). Однак, партійне керівництво не побажало докорінно змінити воєнно-комуністичні стереотипи у вирішенні проблеми профспілкового членства. Як перехідний засіб до добровільного вступу у професійні спілки передбачалося так зване колективне добровільне членство, яке впроваджувалося за рахунок підпорядкування волі меншості членів профспілок бажанню більшості.

Непоследовність делегатів з'їзду спостерігалася і в оцінці бюрократичної сутності примусового профспілкового членства.

Це засвідчує затвердження резолюції “Про роль і завдання профспілок в умовах нової економічної політики”: “Формальне ставлення профспілок до зарахування в члени профспілок поголовно всіх осіб найманої праці внесло певної міри /курс. авт./ бюрократичне перекручення у профспілки та їх відірваність від широких мас своїх членів; тому необхідно з усією рішучістю здійснити добровільне членство як щодо індивідуального, так і колективного вступу до спілок¹⁴³”.

Відмова від визнання бюрократичної сутності примусового членства і заохочення до колективного вступу в професійні спілки засвідчували половинчастість і вимушений характер децентралістських новацій. Відступ від голого адміністрування зумовлювався потребами збереження тоталітарної влади, хоча і мав безперечно переваги для робітничих організацій.

Переведення професійних організацій на добровільне членство проходило у формі ударної кампанії під час “тижня профспілкового руху”, який проводився в Україні у лютому 1922 р. За рішенням секретаріату ЦК КП(б)У і комфракції Південбюро ВЦРПС всі члени партії, які мали право на вступ у профспілки, на протязі двох тижнів зареєстрували своє членство в цих організаціях. На них же покладался обов’язок проведення загальних і делегатських зборів на підприємствах і в закладах, а також конференцій у губерніях і повітах з метою ухвалення рішень XI з’їзду РКП(б). За їх ініціативою в Донецькій губернії було проведено більше 2000 конференцій на 1602 підприємствах, де працювали 31237 робітників. У 1213 загальних зборах взяли участь 116772 чол., а за вступ у профспілки проголосувало 101113 чол.¹⁴⁴

Переважаюча більшість членів виробничих спілок висловила бажання поновити профспілкове членство і тільки 15% осіб найманої праці, не зацікавлених у професійному об’єднанні за характером праці чи за політичними міркуваннями, відмовилися вступити у профспілки. Це в основному сезонні робітники, інтелігенція і службовці, а також незначна частина працівників

вищої кваліфікації. Так, наприклад, на зборах одеського філіалу спілки “Нарзв’язок” після обговорення питання про добровільне членство з 896 присутніх 114 чол. проголосували проти, а 264 - утрималися¹⁴⁵. Не поновило членство в спілці “Рабіс” багато працівників мистецтва, які вважали, що “вона нічого не дає працівникам, а тільки витискує з них останні соки”¹⁴⁶.

Ставлення до тих, хто не бажав вступити в спілку, було однозначним. Так, Харківський губвідділ цукровиків запропонував позбавити права членства в кооперативі та відповідних пільг 43 робітників Білоколезького заводу, які відмовилися від профспілкового членства, а якщо і це не подіє - поставити питання про звільнення їх з роботи. В Донецькій губпрофраді дискутувалися суперечливі позиції: одні виступали за всьляке обслуговування не членів спілок, щоб переконати їх у перевагах членства, а другі - за відмову від обслуговування і за дискредитацію відщепенців, треті - за поширення на не членів спілок колективних угод, але без відповідальності адміністрації за його виконання. Однак була прийнята друга пропозиція.

За вказівкою ЦК КП(б)У Південбюро ВЦРПС засудило порушення добровільності профспілкового членства. Фактично ж ця заява мала декларативний характер. Репресивні заходи як і раніше допускалися проти осіб, які свідомо не вступили до спілки, але заборонялися по відношенню до аполітичної більшості, яку партія намагалася залучити у сферу свого впливу¹⁴⁷. Не дивно, що при такому підході збочення робітничої демократії трактувалися лише як “перегини” і “деякі порушення добровільності”.

З класових позицій визначався і відбір форм профспілкового членства. В пробільшовицьких індустріальних спілках заохочувалася практика колективного вступу в спілки. Для інтелігенції і службовців застосовувалася форма індивідуального профспілкового членства. Однак індивідуальний вступ не означав свободу вибору для непролетарських верств населення. Більшовицька диктатура вміло використовувала демократичний

метод як засіб тоталітарного контролю над особистістю в політично неблагонадійних колективах. Лютневий пленум ВЦРПС зобов'язав профспілкові організації керуватися принципом так званого класового відбору при перереєстрації профспілкового членства. Однак виключенню із спілки підлягали не тільки колишні “нетрудові елементи”, а й особи найманої праці, які були ворожі більшовицькій диктатурі, і навіть політично лояльні кустарі, котрі до того ж не використовували найманої праці і працювали за замовленнями держави.

Оцінка осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю у виробничій і духовній сферах як потенційних ворогів радянської влади, неминуче призводила до зловживань під час перереєстрації профспілкового членства навіть на принципах класового підходу. У виробничих спілках особливим гонінням підлягав адміністративно-технічний персонал, а в невиробничих — особи опозиційні профспілковому керівництву і навіть недостатньо активні члени. Так, наприклад Смелянський райком спілки робітників цукрової промисловості з 36 осіб адміністрації цукрових заводів зарахував у спілку лише 5, а із 53 службовців — 13 членів¹⁴⁸.

Якщо в індустріальних спілках внаслідок перереєстрації практично всі зайняті по найму не позбавлялися свого членства, то щодо невиробничих об'єднань перереєстрація набула характеру масової політичної чистки. Так, з січня по жовтень 1922 р. чисельність профспілки радянських службовців скоротилася на 44%, працівників освіти і мистецтва — на 43,1% і “Всемедикосантруд” — на 39,2%¹⁴⁹. В той же час у металістів до 1923 р. із спілки було виключено 8,6%, а у текстильників — 4,7% членів. В цілому за рік перереєстрації чисельний склад профспілок України скоротився більше, ніж на третину¹⁵⁰.

Незважаючи на жорстоку політичну чистку, XI з'їзд РКП(б) проголосив, що “профспілки ні в якому разі не можуть вимагати від своїх окремих членів, а так само ставити умовою до вступу до спілки визнання ними певних політичних чи релігійних

переконань”. Щоправда, далі йшло протилежне твердження про необхідність безумовної підтримки членами спілок політичного режиму, інтереси якого ототожнювалися правлячою партією з інтересами робітничого класу: “Від членів профспілок в пролетарській державі слід вимагати лише розуміння товариської дисципліни і необхідності єднання робітничих сил для відстоювання інтересів трудящих і допомоги щодо влади трудящих, тобто радвлади /курс. авт./¹⁵¹”.

Класовий підхід щодо визначення соціальних рамок профспілкового членства залишався незмінним з часів воєнного комунізму. Однак в процесі уточнювання критеріїв класового відбору умови допуску в профспілкові організації несуттєво змінювалися.

При переході до непу були частково переглянуті рішення про заборону профспілкового членства для дрібних виробників. Зокрема, у профспілкові організації були допущені ремісники, які працювали без найманих працівників за замовленням державних підприємств¹⁵², а на правах безмолвного представництва (без права вирішального голосу в профспілкових органах) — сезонні робітники, що не менше 6 місяців на рік були зайняті в промисловому виробництві¹⁵³.

З осіб, які не працювали за наймом, у профспілки приймалися лише деякі категорії учнівської молоді: діти членів профспілок; селяни, які не застосовували найману працю, та їх діти; демобілізовані червоноармійці. Зберігалось профспілкове членство за студентами, а також безробітними, зареєстрованими в профспілкових органах, або тими, корті вступали в трудові колективи промислової кооперації, однак за останніми - тільки на 3 місяці¹⁵⁴.

Не могли бути членами професійних спілок:

а/. Власники, співвласники і довірені особи власників приватних та концесійних підприємств та закладів, а також орендарі, торговельні і комерційні посередники;

б/. особи, які знаходилися на їх утриманні, а також близькі родичі тих, хто працював на даних підприємствах;

в/. адміністративно-технічний персонал недержавних підприємств;

г/. кустарі і члени трудових артілей, за виключенням квартирників;

д/. члени артілей відповідальної роботи*;

е/. ченці і службовці релігійних культів;

ж/. усі категорії осіб, які були позбавлені, відповідно до конституції СРСР і союзних республік, виборчих прав (колишні фабриканти, заводчики, їх довірені особи і компаньйони, поміщики, білі офіцери, жандарми та особи, що служили в каральних органах антибільшовицьких урядів і т.п.)¹⁵⁵.

Класовий принцип відсіював з профспілок не тільки “нетрудові елементи”, але й ряд категорій трудящих, діяльність яких не піддавалася контролю тоталітарної держави. Дискримінація здійснювалася і за політичними мотивами: в профспілки не допускалися опозиційно настроєні особи, позбавлені диктатурою виборчого права. Для перевірки політичної благонадійності кандидатів у члени профспілки, за рішенням V Всеросійського з’їзду профспілок, встановлювався випробний строк¹⁵⁶.

Запроваджена політизація профспілкового членства породжувала всілякі збочення в практиці прийому до профспілкових організацій. Попереджуючи засмічення профспілкових організацій “непролетарськими елементами”, профспілкові органи чинили незаконні перепони при вступі кустарів і службовців: відтягували прийом до 3-4 місяців; видавали замість

* Артілі відповідальної роботи організовувалися з метою проведення робіт і доручень, які були пов’язані з прийомом, зберіганням, видачею, транспортуванням і охороною товарів, грошей, цінностей та іншого майна. Членам артілей належало виконувати ці роботи і доручення особистою працею. (Постанова РНК УСРР “Про товариства (артілі) відповідальної праці” від 26 грудня 1921 р.).

членських квитків тимчасові посвідчення; встановлювали до вступу попереднє профспілкове навантаження.

Профспілковий статут неодноразово порушувався і при визначенні категорії осіб, які мали право на профспілкове членство. Наприклад, відмовляли в прийомі вихідцям із селян і колишнім членам, що вибули з профспілок за несплату профспілкових внесків, причому підставами відмови були посилення на наявність безробітних членів спілки чи на недостатній трудовий стаж вступаючого¹⁵⁷. Необгрунтовано переглядалися і нормативи, які визначали причини позбавлення профспілкового членства.

У відповідності з інструкцією ВЦРПС від 26 жовтня 1926 р. “виведення із спілок було вищою мірою покарання при вичерпанні всіляких заходів впливу і при надзвичайній тяжкості провини, вчиненої членом спілки, наприклад, розтраті членських внесків, штрейкбрехерстві під час страйку і т.п.”. Виключенню підлягали також “особи, що були засуджені з ураженням у правах”¹⁵⁸. Однак нерідко робітники позбавлялися профспілкового членства за склоку, за побутову сварку, за дискредитацію правління спілки, за пияцтво, за міщанство, а також з особистих рахунків¹⁵⁹.

Антидемократичному характеру колективного членства відповідав і огульний метод виведення із спілок. Пленум ВЦРПС (жовтень 1925 р.) відзначив, що цей метод широко використовувався навіть у споконвічних пролетарських регіонах: “В Донбасі ... мається 500 виключених із спілок. Виводяться поодиночки і “пачками”. Потрібно поставити питання так: що означає виведення із спілки в наших умовах? Це означає позбавити робітника права на працю. В Херсоні виключено 37 чоловік металістів за те, що двоє були шпиками, безумовно, про них, мови не може бути, а інших - як робітників, які по-нашому ... звуться “волинщиками”. Цим робітникам дали папери, що вони виключені за то-то і за то-то, тобто фактично їм дали “вовчий паспорт”¹⁶⁰.

Принципам “класових чисток” відповідала практика поновлення профспілкового членства. Прийом колишніх членів проводився з надзвичайною обережністю. Правління низових осередків вимагало поручительства-рекомендації від двох членів спілки. Навіть після масового виключення поновлення членства проводилося в індивідуальному порядку¹⁶¹. Тому, незважаючи на політику колективного, себто приховано-примусового, профспілкового членства, а також тенденцію збільшення робітничого класу в умовах промислового відродження, надмірна пильність профспілкових органів за “класовою чистотою” профспілкового руху призводила до відносного скорочення чисельності членів профспілок. Так, у 1927 р. порівняно з 1924 р. частка членів профспілок у загальній масі робітників і службовців України зменшилася з 87,3% до 81% загальної чисельності робітників і службовців¹⁶².

У відповідності з класовими пріоритетами соціального розвитку зростання чисельності членів профспілок досяглося за рахунок збільшення представників робітничого класу. За даними Держплану УСРР, у 1927 р. у великій промисловості та залізничному транспорті кількість робітників перевищила довоєнний рівень на 20%, у той час як населення республіки збільшилося на 7%¹⁶³. Пропорційно зростала і доля членів індустріальних спілок. З 1921 по 1927 рр. вона збільшилася з 22% до 60%¹⁶⁴.

Політика “добровільного” колективного членства пролетарських верств населення слугувала потужною підмогою організаційної діяльності державних профспілок. В той же час метод персонального прийому осіб, які займалися індивідуальною трудовою діяльністю і негативно ставилися до одержавлення виробництва і тоталітаризму взагалі, використовувався профспілками як політичний фільтр щодо неблагонадійних громадян. Позбавляючи їх профспілкового членства, і, відповідно, всіх соціальних гарантій, які у той час надавалися переважно через профспілки, правляча партія

намагалася політичної єдності суспільства. Виключення із загального правила допускалося лише при укладанні колективних угод, які захищали інтереси всіх працюючих на даному підприємстві, чи у даній галузі виробництва¹⁶⁵.

Встановлення тоталітарного контролю над інтелігенцією досягалося також завдяки будівництву професійних спілок за виробничим принципом. Подібна організація попереджувала створення самостійних об'єднань технічних фахівців і фахівців-управлінців виробництва і підпорядковувала їх діяльність інтересами держави.

Ще 27 грудня 1918 р. пленум ВЦРПС визнав за неприпустиме існування окремої спілки інженерів і техніків. Її членам було запропоновано перейти у відповідні виробничі спілки, де створити на загальних засадах професійні секції. Відповідно Всеросійський центр інженерно-технічних працівників (Всеросійську асоціацію інженерів) було перетворено з професійного на науково-технічне об'єднання¹⁶⁶.

Перші інженерно-технічні секції (ІТС) були створені у Росії у спілці металістів у 1919 р. Через рік вони виникли в окремих відділеннях поновлених в Україні всеросійських спілок (металістів, гірників і будівельників). Масовому створенню ІТС перешкоджало зневажливе або агресивно-негативне ставлення у суспільстві і партії до “буржуазної інтелігенції”. Фахівці побоювалися вступати у пролетаризовані профспілкові об'єднання, а профспілкові лідери не займалися організацією ІТС. Однак необхідність економічного відродження країни після громадянської війни настійно потребувала всебічного використання фахівців у налагодженні зруйнованого виробництва.

У зв'язку з переходом до непу правляча партія змінила відверто ворожу позицію до інтелігенції на більш помірковану, прагматичну. Але ця зміна не означала відмови від тоталітарного контролю за її діяльністю. Більш того, притягання фахівців до соціальних перетворень передбачало подальше зміцнення цього контролю.

V Всеросійський з'їзд профспілок (вересень 1922 р.) підтвердив необхідність існування інженерно-технічних секцій на противагу Всеросійській асоціації інженерів, яка незважаючи на статус науково-технічного товариства, продовжувала домагатися керівництва у профспілковому русі¹⁶⁷. В той же час з метою підпорядкування самих секцій, діяльність яких ще не була уніфікована вищими профспілковими органами, з'їзд встановив обов'язкову регламентацію статусу ІТС у ЦК виробничих спілок з послідуємим затвердженням всеросійською профспілковою радою¹⁶⁸. Однак цілковита залежність ІТС від профспілок приховувалася керівництвом інженерно-технічного центру.

У жовтні 1922 р. президія ВЦРПС створила Всеросійський інженерно-технічний центр, на який було покладено завдання по скликанню установчого всеросійського інженерно-технічного з'їзду. З'їзд інженерно-технічних сил країни, що відбувся у грудні 1922 р., обрав всеросійське міжсекційне бюро інженерів (ВМБІ) і підкреслив про необхідність створення міжсекційних губернських бюро для координації діяльності секцій у виробничих спілках в інтересах всеросійського профспілкового центру¹⁶⁹.

Обране на з'їзді керівництво не виправдало надій ВЦРПС, оскільки недостатньо контролювало центральні галузеві бюро ІТС. 9 грудня 1924 р. за ініціативою ВЦРПС було скликано II Всеросійський з'їзд інженерно-технічних сил, який переобрав неслухняне ВМБІ під виглядом поновлення складу представниками від союзних республік. Для ослаблення позицій інтелігенції на місцях у склад ІТС, крім інженерів, були допущені технічні працівники — проміжний прошарок між робітниками та інтелігенцією. Після цього з'їзд дозволив організацію первинних осередків ІТС на підприємствах.

Систему тоталітарного контролю за діяльністю ІТС було завершено. Однак це не означало припинення опозиційної активності інтелігенції. З'їзд вказав на небезпечні "тенденції з

боку окремих органів ВАІ (Всеросійської асоціації інженерів - прим. авт.) до привласнення собі профспілкових функцій і права на виявлення загальної думки від імені організованого інженерства і необхідність їх своєчасного попередження”¹⁷⁰.

І ці хвилювання не були безгрунтовними. Інженерно-технічні секції як формальні організації, створені за ініціативою ЦК РКП(б), не користувалися авторитетом ні серед інженерно-технічних працівників, ні серед профспілкових лідерів. З 1921 р. до моменту скликання II Всеукраїнського з’їзду профспілок їх вдалося насадити лише в окремих об’єднаннях: робітників цукрової промисловості, хіміків і залізничників¹⁷¹.

Курс на форсовану індустріалізацію промислового виробництва вимагав подальшої організації ІТС для ідеологічної обробки інтелігенції, оскільки багато науково-технічних працівників не підтримували волюнтаристичних планів партії. Вони розуміли, що політика надіндустріалізації в умовах економічної й науково-технічної ізоляції неминуче призведе до катастрофічних соціальних наслідків. Тому VI Всеросійський з’їзд профспілок (листопад 1924 р.) постановив щодо роботи серед технічної інтелігенції: “Беручи до уваги велике значення науково-технічних сил (інженерів, агрономів та інш.) в справі відбудови народного господарства і необхідності залучення їх у загальну роботу ... всім спілковим органам звернути сугубу увагу на постановку роботи секцій науково-технічних сил”¹⁷².

Поштовх до подальшого впровадження ІТС надав I Всеукраїнський з’їзд інженерів і техніків, скликаний у червні 1925 р. за пропозицією II Всеукраїнського з’їзду професійних спілок¹⁷³. З’їзд обрав межсекційне республіканське бюро ІТС (ВМБІТ) у складі висуванців від комуністичної партії¹⁷⁴.

В серпні того ж року президія ВЦРПС затвердила положення “Про всесоюзне межсекційне бюро інженерів і техніків” та “Про республіканські, крайові, губернські межсекційні бюро інженерів і техніків рад професійних спілок”, які уточнювали структуру і завдання діяльності ІТС в умовах функціонування

республіканських центрів¹⁷⁵. Створення внутрішньої і межсекційної структури управління ІТС на засадах підпорядкування ВЦРПС встановлювало профспілковий контроль за діяльністю технічної інтелігенції.

Відповідно до принципу підпорядкованості профспілкам організація ІТС повністю копіювала профспілкову структуру. Але той же само принцип обмежив повноваження ІТС порівняно з профспілковими об'єднаннями. Зокрема, можливості соціального захисту членів ІТС визначалися умовами колективних угод, укладених профспілковим керівництвом з виробничою адміністрацією, а також іншими заходами, накресленими профспілковими органами. В економічній сфері діяльність ІТС обмежувалася повноваженнями представництва у дорадчих економічних органах (виробничих нарадах та ін.), в той час як професійні спілки мали право на висунування своїх членів у керівні господарські органи. Однак внаслідок політичної спрямованості діяльності ІТС на “зближення техперсоналу з широкими робітничими масами і тверду спайку із загальноспілковими органами”¹⁷⁶ навіть ці обмежені повноваження повністю не використовувалися.

Як зазначалося у звіті всеукраїнської ради професійних спілок до III з'їзду профспілок України, соціально-економічна діяльність ІТС, фактично, зводилася до “виявлення колективної думки секцій як на підприємствах, так і на різних нарадах і конференціях, а також до внесення однаковості у систему визначення оплати фахівців у окремих галузях народного господарства”¹⁷⁷, тобто до контрольних і адміністративних функцій.

З другої половини 20-х років у зв'язку з курсом сталінського керівництва на надіндустріалізацію президія ВЦРПС ще більше згорнула соціально-захисну діяльність профспілок, особливо інженерно-технічних секцій. Противники здійснення індустріалізації за рахунок добробуту трудящих були звинувачені у політичному нейтралізмі і забутті економічних

завдань соціалістичної революції. З метою обґрунтування їх політичної злочинності, як відомо, була сфабрикована “шахтинська справа”, яка мала довести “факти” шкідництва на виробництва і “сприяння цим злочинам з боку аполітичних ІТС”.

Вирок шахтинського процесу дозволив державній партії розпочати масовий розгром опозиційних угруповань інженерно-технічної інтелігенції. Квітневий (1928 р.) об’єднаний пленум ЦК і ЦКК РКП(б) у резолюції “Шахтинська справа і практичні завдання у справі боротьби з недоліками господарського керівництва” поширив звинувачення у політичному нейтралізмі, пред’явлені шахтинським ІТС, на всі професійні об’єднання фахівців. Зокрема, у резолюції пленуму зазначалося, що “профорганізації інженерів і техніків, пройняті кастовим духом і вузькокласовими настроями. Нерідко вони захоплені чужими пролетаріатові елементами, протиставляють себе пролетарській державі та профспілкам, і працюють фактично без керівництва з боку останніх”¹⁷⁸. Пленум запропонував посилити пильність професійних спілок за діяльністю ІТС і активізувати втягнення останніх у роботу по покращенню виробництва і розгортання соціалістичного змагання¹⁷⁹.

Дискусія, що розгорнулася у партії після пленуму з питань політичного керівництва інтелігенцією поставила під сумнів доцільність існування інженерно-технічних секцій. Однак, оскільки процес формування нової генерації ідейно відданих більшовизму фахівців тільки розпочався, правляча партія вирішила за доцільне тимчасово залишити інженерно-технічні секції як осередки ідеологічного виховання інтелігенції.

Часті заміни політичного курсу більшовиків, зумовлені пошуком шляхів встановлення соціальної рівноваги, неминуче призводили до реорганізації профспілкового будівництва: від суворой централізації у період “воєнного комунізму” до певної децентралізації після проголошення непу, проявами якої у профспілковому житті були, по-перше, відбудова галузевих

спілкових органів і припинення намагань організації єдиної професійної спілки замість численних виробничих спілок; по-друге, поживлення роботи низових осередків через їх актив; по-третє, заміна примусового колективного членства “добровільним” колективним чи індивідуальним; по-четверте, перехід від державного фінансування профспілкового руху до системи отримання коштів через систему членських внесків; по-п’яте, українізація профспілкового апарату і масової роботи, а також організація номінального республіканського профспілкового центру; по-шосте, впровадження замість списочної системи голосування індивідуальних виборів і т.д. Реставрація централістських тенденцій у профспілковому будівництві зумовлювалася спробою сталінського керівництва нового “комуністичного штурму”.

Однак “демократизація” профспілкового життя, започаткована ленінським і завершена сталінським керівництвом, не зачіпали централістських засад радянської профспілкової системи. Вона лише вміло використовувала демократичні атрибути з метою зміцнення тоталітарного режиму і, зокрема, державних професійних спілок, які були утворені в Україні завдяки більшовизації профспілкового апарату у 1920-1922 рр.

ПРИМІТКИ.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.2. – К., 1977. – С.163.

² Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983. – С.176-177.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі - ЦДАВО України). – Ф.2605, оп.1, спр.9. – Арк.51.

⁴ Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України). – Ф.1, оп.6, спр.20. – Арк.65-66.

⁵ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – С.197-198.

⁶ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.7, спр.14. – Арк.34.

-
- ⁷ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. - С.198.
- ⁸ Там же. - С.188; ЦДАГО України, ф.1, оп.6, спр.29, арк.45-46; спр.20, арк.198.
- ⁹ Там же, спр.20, арк.198.
- ¹⁰ Там же, спр.26, арк.242.
- ¹¹ Там же, спр.28, арк.45.
- ¹² Компартія України в резолюціях... - Т.1. - К., 1976. - С.192.
- ¹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.1, спр.59, арк.46. Там же, спр.102, арк.59.
- ¹⁴ Там же, спр.102, арк.59. КПРС в резолюціях і рішеннях... - Т.2. - С.315.
- ¹⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях... - Т.2. - С.315. ЦДАГО України, ф.1, оп.1, спр.102, арк.59.
- ¹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.1, спр.102, арк.59. Компартія України в резолюціях... - Т.1. - С.204.
- ¹⁷ Компартія України в резолюціях... - Т.1. - С.204. 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - Харьков, 1923. - С.99.
- ¹⁸ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.99.
- ¹⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.1, спр.92, арк.13.
- ²⁰ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. - С.200
- ²¹ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.994, арк.6.
- ²² Компартія України в резолюціях ... Т.1. - С.211.
- ²³ ЦДАГО України, ф.1, оп.1, спр.92, арк.41.
- ²⁴ Компартія України в резолюціях... - Т.1. - С.211.
- ²⁵ ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр.1403, арк.159-160; ЦДАГО України, ф.1, оп.1, спр.102, арк.59.
- ²⁶ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.31-32.
- ²⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2130, арк.30-31.
- ²⁸ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины, - Харьков. - 1927. - С.31.
- ²⁹ Компартія України в резолюціях... - Т.1. - С.363.
- ³⁰ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.993, арк.4.

-
- ³¹ Підраховано за даними: Профсоюзы Украины в цифрах: Статистический справочник за 1921-1925 гг. - Харьков, 1926. - С.76
- ³² Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины. - С.38
- ³³ Підраховано за даними: Профсоюзы Украины в цифрах: Статистический справочник за 1921-1925 гг. - С.76.
- ³⁴ Там же, С.75
- ³⁵ Там же, С.36.
- ³⁶ Там же, С.37
- ³⁷ ЦДАВО України, ф.1605, оп.1, спр.994, арк.2.
- ³⁸ Там же, арк.69.
- ³⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.7, спр.9, арк.139; оп.6, спр.6, арк.6.
- ⁴⁰ Там же, оп.7, спр.5, арк.60.
- ⁴¹ Там же, оп.6, спр.14, арк.96.
- ⁴² Там же, спр.135, оп.6, арк.15.
- ⁴³ Там же, оп.1, спр.87, арк.3.
- ⁴⁴ Там же, оп.6, спр.135, арк.13.
- ⁴⁵ II Всеукраинская конференция профсоюзов. - Бюллетень № 4. - Харьков, 1921. - С.99.
- ⁴⁶ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. - С.198.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.994.
- ⁴⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.2. - С.129-130.
- ⁴⁹ Девятый съезд РКП(б). Март-апрель 1920 г.: Протоколы. - М., 1960. - С.39-40, 55.
- ⁵⁰ КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.2. - С.160.
- ⁵¹ Там же. - Т.3. - С.351.
- ⁵² ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.994, арк.5; 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.42; Профсоюзы Украины в цифрах: Статистический справочник за 1921-1925 гг. - С.74, 88-89.
- ⁵³ КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.3. - С.266.
- ⁵⁴ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.36,42; Профсоюзы Украины в цифрах: Статистический справочник за 1921-1925 гг. - С.73; Отчет Всеукраинского совета профессиональных союзов к III съезду профсоюзов Украины. - С.38.

-
- ⁵⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1811, арк.75.
- ⁵⁶ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины . - С.48-50.
- ⁵⁷ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.994, арк.5.
- ⁵⁸ Там же, арк.5, 57, 58.
- ⁵⁹ II Всеукраинская конференция профсоюзов. - Бюллетень № 4. - С.99.
- ⁶⁰ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.994, арк.68.
- ⁶¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.7, спр.28, арк.74 зв.; ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.101, арк.14.
- ⁶² Второй съезд профсоюзов Украины .3-8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. - Харьков, 1924. - С.118-119; Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины. С.47, 48, 50.
- ⁶³ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. - С.118-119.
- ⁶⁴ Там же. - С.118-119.
- ⁶⁵ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.1122, арк.8.
- ⁶⁶ Там же, арк.9.
- ⁶⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1978, арк.28.
- ⁶⁸ Там же, спр.2016, арк.12.
- ⁶⁹ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины . - С.50-52.
- ⁷⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1663, арк.180 зв.
- ⁷¹ Там же, спр.1811, арк.74,76; спр.2016, арк.12.
- ⁷² Там же, спр.1978, арк.29.
- ⁷³ Компартія України в резолюціях ... - Т.1. - С.369.
- ⁷⁴ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины . - С.52-53.
- ⁷⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1978, арк.29-31.
- ⁷⁶ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины . - С.53.
- ⁷⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2061, арк.37.
- ⁷⁸ Там же.
- ⁷⁹ Компартія України в резолюціях ... - Т.1. - С.428.
- ⁸⁰ Даніленко В.М., Кас'янов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - К., 1991. - С.258, 260, 261.

-
- ⁸¹ Стенографический отчет V Всероссийского съезда профессиональных союзов с 17-22 сентября 1922 г. Пленумы и секции. - С.525; Резолюции и постановления III Всероссийского съезда профсоюзов. - М., 1920. - С.22-23.
- ⁸² Гонтарь А.В. К вопросу об истории создания республиканского совета профсоюзов // Вопросы истории СССР. - Вып.26. - Харьков, 1981, С.31.
- ⁸³ Профессиональное движение. - М., 1921. - 5 мая.
- ⁸⁴ Гонтарь А.В. Указ. соч. - С.32.
- ⁸⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.6, спр.8, арк.107.
- ⁸⁶ Профсоюзы СССР: Сб. док. и материалов. - Т.2. - М., 1963. - С.284.
- ⁸⁷ II Всеукраинская конференция профсоюзов. - Бюллетень № 4. - С.141.
- ⁸⁸ Стенографический отчет V Всероссийского съезда профсоюзов с 17-22 сентября 1922 г. Пленумы и секции. - С.331.
- ⁸⁹ Там же. - С.329-330.
- ⁹⁰ Там же. - С.330.
- ⁹¹ КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.2. - С.421, 422, 424.
- ⁹² Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. - С.213.
- ⁹³ ЦДАВО України, ф.1605, оп.993, арк.79.
- ⁹⁴ Там же, ф.2605, оп.1, спр.993, арк.67.
- ⁹⁵ Там же, арк.79.
- ⁹⁶ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. - С.217.
- ⁹⁷ Даніленко В.М., Кас'янов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - С.258.
- ⁹⁸ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. - С.1; ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.1970, арк.265.
- ⁹⁹ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. - С.186-190.
- ¹⁰⁰ VI Всесоюзный съезд профессиональных союзов (Резолюции и пленумы. 11-18 ноября 1924 г.). - Чита, 1924. - С.17.
- ¹⁰¹ Первое всеукраинское совещание профсоюзов: Доклады и резолюции Южбюро ВЦСПС. - Харьков, 1921. - С.3-4.

-
- ¹⁰² Труд и профессиональные союзы на Украине: Статистический справочник за 1921-1925 гг. - С.12, 15.
- ¹⁰³ Резолюции и постановления III Всероссийского съезда профессиональных союзов. - С.19.
- ¹⁰⁴ Стенографический отчет IV Всероссийского съезда профессиональных союзов. - М., 1922. - Ч.1. - С.175.
- ¹⁰⁵ Ельницкий А. Краткий очерк истории профдвижения в России. - Харьков, 1925. - С.131.
- ¹⁰⁶ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.70, арк.5; спр.279, арк.1
- ¹⁰⁷ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.31
- ¹⁰⁸ Петрова Л.И. Советские профсоюзы в восстановительный период. - М., 1962. - С.31.
- ¹⁰⁹ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦРПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.2.
- ¹¹⁰ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.870, арк.46
- ¹¹¹ Догадов В.М. Правовое положение профсоюзов СССР. - М.-Л., 1928. - С.152.
- ¹¹² КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.2. - С.222, 230.
- ¹¹³ Стенографический отчет IV Всероссийского съезда профессиональных союзов. - Ч.1. - С.237.
- ¹¹⁴ Резолюции и постановления III Всероссийского съезда профессиональных союзов. - С.9.
- ¹¹⁵ VI Всесоюзный съезд профессиональных союзов (Резолюции и пленумы. 11-18 ноября 1924 г.). - С.17
- ¹¹⁶ Донецкий шахтер. - Харьков. 1922. - № 1-2. - С.28.
- ¹¹⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.225, арк.95.
- ¹¹⁸ ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.45, арк.54.
- ¹¹⁹ Догадов В.М. Правовое положение профсоюзов СССР. - С.154, 163.
- ¹²⁰ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г. Стенографический отчет. - С.16.
- ¹²¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.20. спр.2119, арк.36.
- ¹²² КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.3. - С.255.
- ¹²³ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.217, арк.104.
- ¹²⁴ Там же, спр.2122, арк.31-32.
- ¹²⁵ Там же, спр.2200, арк.51; спр.2117, арк.104; спр.2130, арк.92.
- ¹²⁶ Там же, ф.1, оп.20, спр.2122, арк.32.

-
- ¹²⁷ Там же, арк.32 зв.
- ¹²⁸ Там же, арк.49.
- ¹²⁹ Там же, арк.31.
- ¹³⁰ Там же, арк.18.
- ¹³¹ Там же, спр.2117, арк.109.
- ¹³² Там же, спр.2122, арк.34-35.
- ¹³³ Резолюции и постановления III Всероссийского съезда профсоюзов. - С.13.
- ¹³⁴ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.4.
- ¹³⁵ Стенографический отчет V Всероссийского съезда профсоюзов с 17-22 сентября 1922 г. Пленумы и секции. - С.521-522; Доганов В.М. Правовое положение профсоюзов СССР. - С.17.
- ¹³⁶ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. - С.180-181.
- ¹³⁷ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины. - С.13.
- ¹³⁸ Там же. - С.61.
- ¹³⁹ Там же.
- ¹⁴⁰ Д.Шлосберг. Перший Всеукраїнський з'їзд профспілок. - Харків, 1930. - С.10.
- ¹⁴¹ Радченко А.Ф. 10 лет профдвижения на Украине. - Харьков, 1928. - С.37.
- ¹⁴² Колесников Б. Нариси з історії профспілкового руху на Україні. - Харків, 1927. - С.37.
- ¹⁴³ КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.2. - С.308.
- ¹⁴⁴ ЦДАГО України, ф.2605, оп.1, спр.870, арк.56.
- ¹⁴⁵ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.27.
- ¹⁴⁶ Колесников Б. Нариси історії профспілкового руху на Україні. - С.159.
- ¹⁴⁷ 15 месяцев работы: отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.30.
- ¹⁴⁸ Там же. - С. 29.
- ¹⁴⁹ Колесников Б. Нариси історії профспілкового руху на Україні. - С.159.

-
- ¹⁵⁰ Труд и профессиональные союзы на Украине: Статистический справочник за 1921-1925 гг. - С.36.
- ¹⁵¹ КПРС в резолюціях і рішеннях .. - Т.2. - С.308-309.
- ¹⁵² Стенографический отчет V Всероссийского съезда профсоюзов с 17-22 сентября 1922 г. Пленумы и секции. - С.517-518.
- ¹⁵³ Стенографический отчет IV Всероссийского съезда профсоюзов. - Ч.1. - С.244.
- ¹⁵⁴ Догадов В.М. Правовое положение профсоюзов СССР. - С.144.
- ¹⁵⁵ Там же. - С.146.
- ¹⁵⁶ Там же. - С. 144.
- ¹⁵⁷ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.23-24.
- ¹⁵⁸ Догадов В.М. Правовое положение профсоюзов СССР - С.148.
- ¹⁵⁹ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.23-24.
- ¹⁶⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2200, арк.9.
- ¹⁶¹ 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. - С.29.
- ¹⁶² Радченко А.Ф. 10 лет профдвижения на Украине. - С.37.
- ¹⁶³ Профсоюзы Украины к X съезду КП(б)У. Под ред. А.Ф.Радченко. - Б.М., Б.Г. - С.8-9.
- ¹⁶⁴ Підрахунок за даними: Профсоюзы Украины к X съезду КП(б)У. - С.8.
- ¹⁶⁵ Догадов В.М. Правовое положение профсоюзов СССР. - С.30.
- ¹⁶⁶ А.П. ВЦСПС и инженерные организации. // Инженерный труд // М., 1928. - № 2. -С.61; Антухин В. Материалы об организации инженеров и техников на Украине. // Инженерный труд. - М., 1928. - № 9. - С.408.
- ¹⁶⁷ Стенографический отчет V Всероссийского съезда профсоюзов. 17-22 сентября 1922 г. Пленумы и секции. - С.201.
- ¹⁶⁸ Там же. - С.516.
- ¹⁶⁹ Строев А. Ко 2-му Всесоюзному съезду инженеров-членов профсоюзов. // Инженерный труд. - М., 1924. - № 8. - С.4.
- ¹⁷⁰ Яковлев М. Итоги второго Всесоюзного съезда инженеров и техников. // Инженерный труд. - М., 1925. - № 5. - С.6-10; Резолюции 2-го Всесоюзного съезда инженеров и техников-членов союза. - Там же. - С.38; Берман В.Л. Второй съезд инженерно-технический сил

(Краткие впечатления). // Инженерный труд. - М., 1925. - № 6. - С.54-55.

¹⁷¹ Литвинова В.П. Створення на Україні інженерно-технічних секцій. // Питання історії народів СРСР. - Харків, 1973. - Вип.16. - С.32.

¹⁷² VI Всесоюзный съезд профсоюзов (Резолюции и постановления. 11-18 ноября 1924 г.). - С.29.

¹⁷³ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8- ноября 1924 г.: Стенографический отчет. - С.189-190.

¹⁷⁴ Пролетарий. - Харьков, 1925. - 11 июня; ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.1184, арк.1; спр.1185, арк.66.

¹⁷⁵ Инженерный труд. - М., 1925. - №10. - С.43-46.

¹⁷⁶ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к III съезду профсоюзов Украины - С.206.

¹⁷⁷ Там же.

¹⁷⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях ... - Т.4. - С.81.

¹⁷⁹ Там же. - С.84.